

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- IVANOVÁ, Martina: *Jeden za všet-
kých, všetci za jedného*. Asociatívne
plurály s forantom -ovci v sloven-
čine 129
- MISLOVIČOVÁ, Sibyla: *Komplexita
či komplexnosť* alebo o niektorých
podstatných menách s príponami -ita
a -osť 145
- VALENTOVÁ, Iveta: Je priezvisko
Kundek hanlivé? 150

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Čo prezradí zrezaný strom (1. časť)
Ľ. Dvornická 157

ROZLIČNOSTI

- O slovese *väzbiť*. J. Páleníková 170
- Vtáka poznáš po perí, človeka po ná-
rečí (Mapka – aplikácia na zobra-
zenie nárečových ukážok na mape)
R. Krolčíková – K. Gajdošová 174

SPRÁVY A POSUDKY

- Jubileum našej kolegyne I. Hrubaničo-
vej. I. Vančová 180

SPYTOVALI STE SA

- Načítavateľ*. S. Duchková 185

Z WEBOVEJ PORADNE

- Kanonický a kánonický* 187

<i>Uondany</i>	187
Tvary rozkazovacieho spôsobu.....	187
Sloveso <i>ocertifikovať</i>	188
Prídavné mená.....	188
<i>Umyvárka</i>	189
<i>Pri hrad?</i>	189
Skloňovanie slova <i>uhlie</i>	189
Pomenovanie meracieho nástroja.....	189
Sloveso <i>upriestraníť</i>	189
Obyvateľský názov.....	190
Pomenovania členov rodiny.....	190
Zložené prídavné meno.....	191
Prídavné meno <i>ochucujúci</i> ?.....	191
Výslovnosť skratky.....	191

PRIPOMÍNAME SI	128
-----------------------------	-----

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 59, 2025, č. 3 (25. 6. 2025). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sýbyla Mislavíková. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
 © Matica slovenská, Martin
 Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2025

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

*Jeden za všetkých, všetci za jedného. Asociatívne plurály
s formantom -ovci v slovenčine*

MARTINA IVANOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The paper deals with a special kind of formations which are referred to as associative plurals in the theoretical studies. The article focuses on lexical and semantic constraints on associative plurals in Slovak. Associative plurals are derivatives which consist of a motivating noun X (typically of human reference, usually a person's name or a kin term) and a dedicated suffix *-ovci* which have the meaning 'X and other people associated with X', instantiating the metonymic model called paragon-metonymy (IDEAL MEMBER of CATHEGORY for WHOLE CATHEGORY). The analysis shows how associative plurals can be differentiated from collective plurals and similitive plurals on one hand and from nouns expressing affiliation on the basis of two features: referential heterogeneity and reference to groups. Corpus data show that it is contextual underspecification which blurs the boundaries among individual subgroups of formations with identical marker which may cause orthographic problems concerning writing initial capital letter in these nouns.

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0027/25 Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-gramatický a korpusový výskum).

Keywords: associative plural, collective plural, similitive plural, metonymy, proper noun, orthography

1. Úvodné poznámky

Pri príprave zborníka venovaného Karolovi Horákovi, významnému slovenskému spisovateľovi, dramatikovi a zakladateľovi prešovského študentského divadla, som od kolegyne dostala otázku týkajúcu sa písania veľkého písmena pri slove *Horákovci*. Autorka jednej zo štúdií v danom zborníku výrazom *Horákovci* odkazovala na skupinu Karola Horáka a jeho spolupracovníkov a toto použitie odlišovala od výrazu *horákovci*, ktorým referovala na nasledovateľov Karola Horáka, ktorých spájajú príbuzné názory na estetiku a poetiku umeleckej tvorby.

Cieľom tohto článku je poukázať na výrazy typu *Horákovci* odvodené z vlastných mien, ktoré sa v zahraničných teoretických prácach označujú ako asociatívny plurál¹ a ktoré sa z významového hľadiska správajú inak ako pomenovania rodinných príslušníkov typu *Kováčovci* a panovníckych rodov typu *Habsburgovci* a rovnako ich nemožno zaradiť do triedy pomenovaní podľa príslušnosti, kam patria označenia stúpcov osobností (typu *štúrovci*, *bernoľákovci*), členov umeleckých skupín (typu *galandovci*) či prívržencov športových klubov (typ *spartakovci*²). Substantíva vyjadrujúce asociatívny plurál však majú viaceré vlastnosti, ktoré ich spájajú so substantívami typu *Kováčovci*, ako aj so substantívami typu *štúrovci*, čo prispieva k ich ortografickej rozkolísanosti v úže (písanie s veľkým, resp. malým písmenom). Našu analýzu budeme opierať o doklady z korpusu Omnia Slovaca IV Maior Beta³.

¹ Termín *asociatívny plurál* tu nepoužívame v morfológickom zmysle, ale vo význame sémantickej plurality. Okrem termínu *asociatívny plurál* sa v teoretických prácach stretávame aj s termínmi *aproximatívny plurál*, *plurál a potiori*, *reprezentatívny plurál* (porov. Daniel – Moravcsik, 2013).

² Substantívum *Spartakovec* sa používa aj vo význame „hráč futbalového klubu Spartak Trnava“. Okrem tohto významu však v korpuse evidujeme aj použitia, ktoré dokladujú jeho význam „prívrženec futbalového klubu Spartak Trnava“, porov. *Ivan Lietava dokázal, že je skutočne spartakovcom telom i dušou, veď na ľavý biceps si dal vytetovať klubový znak*.

³ Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) je interný korpus, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV. [cit. 22. 4. 2025]

2. Rodinné a rodové mená

Substantíva s formantom *-ovci* nachádzame spracované v Slovníku slovo-
tvorných prostriedkov slovenčiny (porov. Ološtiak et al., 2021; ďalej SSPS).
Sufix *-ovec*, resp. *-ovci* sa vymedzuje ako variant sufixu *-ec* a okrem iného
sa využíva na tvorenie desubstantívnych názvov osôb vo vzťahu k inej sub-
stancii s významom „ten, kto (rel) Smot“. Ako osobitý variant tohto sufixu
sa v slovníku vymedzuje aj plurálová podoba *-ovci*. V práci sa konštatuje,
že „[p]ropriá s týmto sufixom pomenúvajú osoby podľa pokrvnej (rodinnej)
príbuznosti v kontraste s plurálovou koncovkou *-ovia*, ktorá pomenúva neprí-
buzné osoby s rovnakým priezviskom: *Kováčovci* „rodinní príslušníci s priez-
viskom Kováč“ : *Kováčovia* „osoby s priezviskom Kováč“. Formant *-ovci* je
teda slovotvorný prostriedok, pretože sa ním nepomenúva prostý plurálový
význam. Sufix *-ovci* sa tiež odlišuje od plurálových variácií formantu *-ovec*,
ktorým sa pomenúvajú osoby podľa vzťahu nepokrvnej príslušnosti. Základný
rozdiel je v tom, že kým typ *Štúrovci* (príslušníci rodiny s priezviskom Štúr) je
plurále tantum, lexéma *štúrovec* „prívrženec L. Štúra“ (pl. *štúrovci*) má plnú
paradigmu. (porov. Ološtiak et al., 2021, s. 207 – 208).

Na základe citovaného výkladu by sme mohli pri podobnom type sub-
stantív uvažovať o diferencii medzi regulárnym (morfológickým) plurálom
a špecializovaným plurálom, ktorý k významu plurality pridáva diferenciač-
ný príznak, porov.

Kováčovia (min. dvaja ľudia s priezviskom Kováč) <= REGULÁRNY
PLURÁL

Kováčovci (min. dvaja rodinní príslušníci s priezviskom Kováč) <=
ŠPECIALIZOVANÝ PLURÁL⁴

Nie všetky prípady s formantom *-ovci* však možno hodnotiť ako plurál
s diferenciačným príznakom. V slovenčine existujú napríklad výrazy typu
kolegovci, *susedovci*, ktoré sú pluráliami tantum, avšak v ich význame ne-
možno identifikovať prítomnosť špecializovaného príznaku. Substantíva
kolegovci, *bračekovci* nie sú v slovenských slovníkoch spracované (lexiko-
graficky spracované sú výrazy *susedovci*, *kmotrovci*, *švagrovci*), ale význam
daného substantíva by bolo možné opísať plurálom „kolegovia“ (porov. napr.
výklad substantíva *susedovci* „susedia“, Krátky slovník slovenského jazyka,

⁴ Korpus však dokladá aj použitie formantu *-ovci* vo význame regulárneho plurálu, porov. ...
v danom okamihu boli s kapitánom Ivanom na ihrisku dvaja Kozákovci, menovci, v jednom mužstve!

2003). Napriek tomu ich však nemožno považovať za regulárny morfológický plurál. Na rozdiel od plurálových foriem *kolegovia*, *susedia* ide totiž pri substantívach typu *kolegovci*, *susedovci*, *bračkovci*⁵ nielen o pomenovanie ľudí, ktorí majú niečo spoločné na základe istého identifikačného znaku (ten funguje ako ich motivačné východisko), ale o pomenovania, pri ktorých sa pluralita spája s konceptuálnou „kohéziou“, keďže diskkrétne prvky konštituujuce skupiny majú „vlastnosť byť spolu prepojené“ (Acquaviva, 2008, s. 104), konceptuálne integrované do singulárne ponímanej kolektívnej entity (nereprezentujú už len sumu individuálnych denotácií, ale nadobúdajú kolektívny význam, referujúci na osobitú sociálnu jednotku⁶). Platí však, že táto konceptuálna integrácia sa nepremieta do singulárnej morfológickej formy, ako to je v prípade prototypových kolektív⁷.

Na tomto základe možno pristúpiť k modifikácii terminologického vymedzenia a jednotlivé typy substantív označovať takto:

Kováčovia (min. dvaja ľudia s priezviskom Kováč) <= REGULÁRNY PLURÁL

Kováčovci (min. dvaja rodinní príslušníci s priezviskom Kováč) <= ŠPECIALIZOVANÝ KOLEKTÍVNY PLURÁL

susedovci (min. dvaja susedia ako singulárne ponímaná kolektívna jednotka) <= KOLEKTÍVNY PLURÁL

⁵ Tieto substantíva označujú obyčajne viacprvkové množiny, zatiaľ čo substantíva pomenujúce rodinné vzťahy sú obyčajne dvojprvkové, porov. *švagrovci*, *kmotrovci*. Je otázne, ako v týchto prípadoch vymedziť status motivujúceho prvku. V prípade substantíva *švagrovci* možno na základe heteronymných pomenovaní *švager* – *švagríná* postulovať v pozícii motivanta maskulinnú formu *švager* a substantívum *švagrovci* hodnotiť ako asociatívny plurál. Heteronymné pomenovania *kmotor* – *kmotra* sa však nelíšia na základe formantovej štruktúry, teda plurálová forma *kmotrovci* zastupuje obe motivujúce jednotky (*kmotor/kmotra*). Podobné prípady nachádzame aj pri substantívach odvodených od mužských a ženských podôb krstných mien, ktoré sa líšia len gramatickou morférou, porov. *S LÁŠKOU*, *Peťa* a *Peťo* = *Peťovci* z *Karpát*.

⁶ Výnimočne nachádzame v korpuse doklady na singulárovú podobu daných substantív, porov. *Tvoj o kus starší kolegovec Dorian...* Tieto doklady možno analyzovať ako prípad koercie (vynútenia), t. j. pomerne nezvyčajného použitia slova, pokiaľ ide o jeho gramatické vlastnosti (singulárová forma namiesto plurálovej formy) (Audring – Booij, 2015). Na sémantickej rovine ide o prehodnotenie označenia skupiny na označenie jej člena. V dôsledku použitia singulárnej formy alebo kolokácie so základnou číslovkou dochádza k strate sémy /+ohraničenosť/ vo významovej štruktúre daných substantív.

⁷ V teoretických prácach sa takéto prípady spomínajú, význam súborného množstva majú i niektoré substantíva používané prevažne v plurálových tvaroch, napr. *peniaze*, *blanokridlovce*, *Přemyslovci*, porov. Osolsobě (2017).

Na rozdiel od kolektívnych singulárií tantum typu *ľudstvo, mládež, krovie*, ktoré nie sú kompatibilné so základnými číslovkami, korpus dokladá kolokácie kolektívnych plurálov aj špecializovaných kolektívnych plurálov so základnými číslovkami, napr. *dvoja kolegovci, traja Mihalkovičovci*.⁸

Zatiaľ čo rodinné mená typu *Kováčovci* označujú rodinu alebo niekoľko jej členov, rodové mená predstavujú označenie rodu (*Habsburgovci, Arpádovci*). Rodové substantíva typu *Habsburgovec* („člen habsburskej dynastie“, porov. Slovník súčasného slovenského jazyka H – L, 2011; ďalej SSSJ) sú pomenovaniami podľa pokrvnej príbuznosti (podobne ako *Kováčovci*), ale úzus dokladá ich použitie v singulárovej aj plurálovej forme:

- (1) *Habsburgovec Karol V. bol zámkom Chambord okúzený a vyhlásil, že zámok je stelesníím toho, čo dokáže ľudské umenie.*

Dané typy substantív dokonca vstupujú do vzťahu synonymie s plurálom *Habsburgovia* (ten nemusí mať len význam „osoby s menom Habsburg“, ale aj „príslušníci rodu s menom Habsburg“). Na rozdiel od rodinných mien, ktoré reprezentujú špecializovaný kolektívny plurál, majú rodové mená z morfológického hľadiska črty, ktoré ich zbližujú s regulárnym plurálom typu *Kováčovia* (nie sú pluráliami tantum). Formovanie kolektívneho významu je však pri nich signalizované vysokou frekvenciou plurálovej podoby, hoci ani singulárová podoba pri nich nie je frekvenčne úplne zanedbateľná (porov. napr. *Habsburgovec* 72 – *Habsburgovci* 10 789; *Arpádovec* 208 – *Arpádovci* 2 269). Plurálové podoby rodových mien sa preferovane používajú v kontextoch fokusujúcich skupinovú identitu, porov.

- (2) *Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjouovcov na uhorský trón, Karola Róberta, Ľudovíta Veľkého a jeho dcéry Márie.*

Použitie verba *vymrieť* s významom „postupným zomieraním zaniknúť“ v doklade (2) predpokladá kolektívnu, skupinovú interpretáciu (*vymrieť* nemôže individuum, len skupina jednotlivcov konceptualizovaná ako rod). Konceptuálnu integráciu vedúcu k utvoreniu kolektívnej identity podporu-

⁸ Na rozdiel od plurálových foriem kolektív typu *tri svorky vlkov, päť stád dobytky*, pri ktorých príslušná konštrukcia zahŕňa tak viacnásobnosť vyjadrenú vnútorným obsahom podstatného mena, ako aj počet signalizovaný číslovkou (ak má svorka tri členy, celkový počet počítaných entít je deväť), prítomnosť číslovky v konštrukcii *traja Mihalkovičovci* takúto multiplikatívnosť nevyjadruje (ak sú Mihalkovičovci traja, celkový počet entít je tiež tri). Kolokácie s druhovými číslovkami sú v korpuse doložené zriedkavo, porov. *Dve rodiny Lamparterovcov a jedni Alderovci, dovedna trinásť ľudí, neuveriteľne tvrdohlavo zotrvali v dedine.*

jú aj metonymické použitia založené na modeli CELOK za ČASŤ, porov. *nástup Anjouovcov na uhorský trón* (na trón nastupuje konkrétny predstaviteľ rodu), pričom táto metonymická transpozícia býva často zrušená do výkladom v nasledujúcom kontexte, porov. *ich územia získali Arpádovci, konkrétne Arpádov vnuk Takšoň*. Preto možno rodové mená napriek čiastočne odlišným morfológickým charakteristikám charakterizovať ako prípady špecializovaných kolektívnych plurálov.

3. Asociatívny plurál

3.1. Vymedzenie

Asociatívny plurál možno definovať ako menný výraz, ktorý odkazuje na skupinu pomenovaním jej najvýznamnejšieho člena. Podľa M. Daniela a E. Moravcsik(ovej) (2013) predstavujú asociatívne plurálové konštrukcie⁹ jazykové stratégie pozostávajúce z podstatného mena X a nejakého jazykového materiálu (afixu alebo nezávislého markera), ktorých význam je „X a ďalšie osoby spojené s X“. G. Corbett (2000, s. 101) nazýva asociatívnymi plurálmi formy pozostávajúce z nominatívu plus špeciálneho markera, ktoré označujú „množinu pozostávajúcu z referenta nominálu (hlavný člen) a jedného alebo viacerých pridružených členov“. V slovenčine by sme o význame asociatívnej plurálovosti mohli uvažovať napríklad pri nasledujúcom doklade:

- (3) *Ako môže vyzerat' dohoda na 79-ke: migaľovci¹⁰ na koalíčných radách, Šalitroš na ministerstve a žiadne ospravedlnenie za urážky.*

V doklade (3) nemožno substantívum *migaľovci* hodnotiť ako typ *štúrovci* ani ako typ *Štúrovci*: nejde o prívržencov, nasledovateľov Samuela Migala ani o rodinných príslušníkov s menom Migal. Substantívum *migaľovci* v doklade (3) predstavuje pomenovanie skupiny poslancov na základe jej najvýznamnejšieho/najznámejšieho člena, čo možno vyjadriť parafrázou

⁹ Konštrukcie sú v konštrukčnej gramatike vymedzené ako základné symbolické jednotky jazyka, ktoré majú bilaterálnu povahu: z formálneho hľadiska ide o kombinácie syntaktických, morfológických, prípadne aj prozodických prvkov, ktoré sa z významového hľadiska spájajú so súborom lexikálno-sémantických a komunikačno-pragmatických, resp. diskurzívnych charakteristík. Termín „konštrukcia“ sa tu teda nepoužíva v úzkom syntaktickom zmysle.

¹⁰ Vzhľadom na spomínanú ortografickú rozkolísanosť budeme doklady na asociatívne plurály uvádzať podľa zápisu, v akom sa objavili v pôvodnom texte. Pri uvádzaní izolovaných príkladov mimo korpusových dokladov budeme substantíva zapisovať veľkými písmenami, podobne ako v prácach I. Hrubaničovej (2021, 2023).

„X a ďalšie osoby spojené s X“, teda „Samuel Migal’ a ďalšie osoby spojené so Samuelom Migalom“.

Asociatívny plurál sa od pomenovaní podľa príslušnosti odlišuje inklúziou prvku X do referencie substantíva. Oproti tomu substantíva typu *hegelián/hegelovec* označujú stúpcov učenia G. W. F. Hegela, prvok X ako motivujúci výraz týchto substantív nie je do referencie daného substantíva inkorporovaný (*Hegel* nie je *hegelovec*).

Asociatívny plurál sa od špecializovaného kolektívneho plurálu líši v jednej zásadnej veci. Pri špecializovanom kolektívnom pluráli sa množina dvoch alebo viacerých prvkov chápe ako homogénna, t. j. každý člen množiny je token prináležiaci k typu, na ktorý odkazuje menný základ (každý člen množiny *Kováčovi* je *Kováč*, každý člen množiny *Habsburgovci* je *Habsburgovec*). Asociatívny plurál naopak interpretuje množinu > dvoch prvkov ako heterogénnu skupinu, ktorej centrom je fokálny prvok X (referent základu); v dôsledku toho asociovaný prvok z množiny členov nemožno považovať za X, porov.

(4) *Otázne je, či „weissovci“ vytvoria stranu alebo vstúpia do SDSS. Najdôležitejšia otázka je, či Peter Weiss a Brigita Schmögnerová vytvoria novú stranu alebo využijú už existujúci politický subjekt, povedal dnes pre agentúru SITA politológ Miroslav Kusý.*

V doklade (4) výraz *weissovci* nezahŕňa viac osôb s menom Weiss, ale osobu Y s odlišným menom. V prípade inklúzie fokálneho prvku do referencie majú tieto substantíva často paralelné designácie v podobe opisných konštrukcií s privlastňovacím zámenom, porov. *JÁNOŠÍKOVCI – Jánošík a jeho družina, jeho chlapci, jeho zbojníci, jeho zbojnícka družina*.¹¹

Možno teda konštatovať, že pre asociatívne plurály sú charakteristické dve vlastnosti: referenčná heterogénnosť (nie každý člen skupiny *MIGAL’OVCOV* je Migal’), referencia na skupinu (prvok X a asociované prvky tvoria kolektívne konceptualizovanú entitu) a inkluzívnosť (prvok X ako motivačné východisko na utvorenie substantíva je zahrnutý do referencie asociatívneho plurálu).

Oddelenosť štandardného množného čísla a asociatívnosti neznamená, že tieto dve kategórie spolu nesúvisia: hoci tvoria samostatnú kategóriu, asociatívnosť vždy predpokladá pluralitu prvkov (a odkaz na ňu) (Mauri –

¹¹ Na tomto mieste ďakujeme recenzentke príspevku za upozornenie na uvedené typy opisných konštrukcií.

Sansò, 2018). V úze nachádzame aj singulárové formy daných substantív, ktoré však majú plurálovú interpretáciu. Substantívum *migaľovec* v doklade (5) možno interpretovať ako „člen skupiny Migaľovcov“ (spôsob výkladu čiastočne pripomína parafrázu pri substantíve *Habsburgovec*), porov.

- (5) *Vláda odklepla Zamaguriu dva milióny eur. Ušlo sa aj Kežmarku, kde šéfuje „migaľovec“ Ferenčák.*

Pokiaľ ide o lexikálne obmedzenia, pre asociatívne plurály platí, že takmer vo všetkých prípadoch patrí fokálny referent a pridružené referenty do tej istej kognitívnej kategórie, ktorou je väčšinou trieda ľudí. Asociatívne plurály sa teda tvoria primárne z podstatných mien s príznakom +HUM. V slovenčine máme ojedinele doložené aj asociatívne plurály od apelatív (porov. *doktorovci* „doktorova, lekárova rodina“ /SSSJ, 2006/; *fotrovci* „otec a matka, rodičia“ /SSSJ, 2006/), avšak častejšie sa tvoria od proprií (antropónym) a možno ich chápať ako špecifický prípad skupinovej antroponymie.

V južnoslovanských jazykoch sú asociatívne plurály totožné s adnominálnym posesívom s príponou *-ovi*, pri ktorom je podstatné meno vo funkcii posesora buď elidované (ak existuje jazykový antecedent), alebo jednoducho nulové (ak je interpretácia podstatného mena daná pragmaticky), porov. Lewis (2024, s. 9). V češtine sa posesívna prípona uplatňuje aj pri rodinných menách (napr. *Novákovi*). V slovenčine sa pôvodný adnominálny posesív na vyjadrenie špecializovaného kolektívneho plurálu alebo asociatívneho plurálu uplatňuje zriedkavo, ojedinele možno v starších (biblických) textoch zaznamenať spojenia typu *bratia Zachejovi*, *bratia Alfejovi*, *Jakub a Ján Zebedejovi*, ktoré nemožno na rozdiel od spojení *synovia Zachejovi*, *synovia Alfejovi* hodnotiť ako pravé posesívne konštrukcie (*synovia Zachejovi* sú *synovia Zacheja*, *bratia Zachejovi* nie sú *bratia Zacheja*), ale ako substantíva typu *Zachejovci*. V súčasných textoch sa však adnominálny posesív v tejto funkcii v slovenčine neuplatňuje. Možno teda konštatovať, že na rozdiel od južnoslovanských jazykov sa v slovenčine na vyjadrenie kolektívneho a asociatívneho plurálu uplatňuje špecializovaný sufix *-ovci* (ktorého súčasťou je aj infix *-ov-*, ktorý má posesívny pôvod).

3.2. Fokálny člen a tichý člen asociatívneho plurálu

Zatiaľ čo regulárny plurál vytvára množinu prostredníctvom operácie sčítania (*Kováč + Kováč = Kováčovia*) a špecializovaný plurál prostred-

níctvom operácie sčítania a špecializácie (*Kováč + Kováč $\wedge$ rodinní príslušníci = Kováčovci*), asociatívny plurál vyžaduje operáciu asociácie s podstatným menom X. Táto asociácia závisí od špecifického vzťahu, ktorý má X s ostatnými členmi množiny, pričom tento vzťah je závislý od kontextu. Asociatívny plurál je menný výraz, ktorý odkazuje na skupinu pomenovaním jej najvýznamnejšieho člena. V daných prípadoch sa uplatňuje metonymický postup, pri ktorom ideálny člen kategórie zastupuje celú kategóriu (princíp IDEÁLNE nad NEIDEÁLNYM). Operáciu asociácie teda možno chápať ako implikáciu, na ktorej sa zakladá metonymická transpozícia (napr. tréner implikuje športový tím, režisér implikuje divadelný súbor a pod.).

C. Mauri a A. Sansò (2018) považujú asociatívny plurál za príklad ad hoc kategorizácie, čo je proces odlišný od pluralizácie. Ad hoc kategorizácia spočíva v konštrukcii množiny vychádzajúcej z nejakej kontextovo relevantnej entity. Ad hoc kategórie možno definovať ako referenčné kategórie (triedy), ktoré sú utvárané v „online“ režime (kontextovo) (porov. Daniel, 2020). Napríklad pri označení skupiny hráčov istého športového klubu sa v pozícii fokálneho výrazu X, ktorý funguje ako motivačné východisko substantíva, môže ocitnúť pomenovanie trénera klubu (doklad 6) alebo najvýznamnejšieho/najznámejšieho hráča (doklad 7):

(6) „**Ramsayovci**“ získali bod, momentálne ich majú päť a do konca skupiny v Rige ich čakajú ešte dva zápasy (= hokejový tím vedený trénerom Ramsayom).

(7) Po tomto výsledku majú lepšiu východiskovú pozíciu „**Messiovci**“, ale v poslednej dobe sú zápasy týchto dvoch súperov viac ako vyrovnané (= futbalový tím FC Barcelona, ktorého členom je L. Messi).

Pozícia salientného prvku je však často kultúrne, sociálne podmienená, napr. v pozícii fokálneho prvku X sa v prípade referencie na manželský alebo partnerský pár uplatňuje skôr pomenovanie muža ako ženy¹², porov.

(8) **Barackovci** predstavujú sen o americkej rodine.

V doklade (8) sa v pozícii salientného prvku realizuje krstné meno bývalého amerického prezidenta Baracka Obamu, ktoré je motivačným východiskom asociatívneho plurálu *Barackovci* (= manželský pár Barack Obama

¹² Použitie ženského mena ako motivačného východiska na utvorenie asociatívneho plurálu označujúceho manželský/partnerský pár býva často zdrojom ironizácie, porov. doklady z internetu: *Decká z tejto show by si mali adoptovať Angelinovci* (Angelina Jolie a Brad Pitt), *nie tie z Afriky. – Dúfam, že meghanovci* (Meghan a Harry) *pobežia urýchlene do Afriky*.

a Michelle Obama). Tvorenie substantív od ženských pomenovaní nie je vy-
lúčené v oblasti politiky alebo športu a pod., hoci motivačným východiskom
takto utvoreného asociatívneho plurálu býva formálne mužská podoba mena
(napr. *RADIČOVCI*, *HEJKOVCI*¹³), tvorenie od ženských pomenovaní je ra-
ritné (napr. *ČAPUTOVKY*).

Asociatívne plurály sa v úze často využívajú na označenie členov hu-
dobných skupín, porov. doklad (9) (prvkom X sa často stáva meno naj-
významnejšieho člena hudobného zoskupenia, porov. *LENNONOVCI* za
Beatles, *JAGGEROVCI* za Rolling Stones, *WATERSOVCI* za Pink Floyd,
VEDDEROVCI za Pearl Jam, bližšie Ivanová, 2023¹⁴), divadelných súbo-
rov, porov. doklad (10) (prvkom X sa často stáva meno režiséra divadel-
ného súboru), politických strán alebo krídel politických strán, porov. do-
klad (11) (prvkom X sa často stáva meno predsedu strany alebo význam-
ného predstaviteľa politického krídla, porov. *SLOTOVCI*, *BUGÁROVCI*,
DZURINDOVCI, *BIDENOVCI* a pod.):

- (9) *Najsilnejšia singlovka v histórii PEHY, „Hlava vinná, telo nevin-
né“ v živom predvedení dokázala, že Knechtovcom sa už minimálne
raz podarilo stvoriť čosi skutočne výnimočné, sklbiť všetky výhody
Katkinho hlasu s hudobnou unikátnosťou konkrétnych zopár minút.*
- (10) *Ak dramatici absurdnej drámy predvádzali absurdnosť ľudského ži-
vota ešte exemplicky na príbehoch postáv, Uhlárovci vo svojich scé-
nických kreáciách Kolaps (Kto je kto), IMPASSE (Sentimental jour-
ney) a Dyp inaf (všetky 1991), Eo ipso (1994), Komora (1995), Tváre
(1997), DNO (Óda na Mc World) (1998) nútia divákovo vedomie,
aby cez príbehovo nespojené („dekomponované“) výjavy priamo za-
žívalo chaos života, jeho priam fyzicky zraňujúcu prítomnosť...*

¹³ Recenzentke príspevku ďakujeme za upozornenie na tieto doklady.

¹⁴ V prípade substantíva *Kandráčovci* by sme mohli tiež uvažovať o asociatívnom pluráli, keďže
ide o skupinu hudobníkov pomenovanú podľa primáša O. Kandráča, v danom prípade však ide záro-
veň aj o pomenovanie hudobnej skupiny. Pri tomto substantíve teda došlo k transonymizácii, v dô-
sledku ktorej už nejde o skupinovú antroponymiu, ale o chrématonymum. Z hľadiska detailnejšej
klasifikácie sa tieto prípady vymedzujú v rámci vlastných mien umeleckých skupín, ktoré sa (spolu
s vlastnými menami vojenských a politických inštitúcií, vlastnými menami správnych, zákonodarných
a administratívnych inštitúcií, logonymami, vlastnými menami školských, kultúrnych, vedeckých in-
štitúcií a krúžkov) zaraďujú do širšie vymedzenej triedy vlastných mien spoločenských inštitúcií (tzv.
ergoným, niekedy tiež inštitucioným).

- (11) *Na otázku, koľko mocenských skupín je v SMK, politológ László Öllös už pred ôsmimi rokmi povedal, že štyri: bugárovci, durayovci, liberáli z bývalej MOS a – Pál Csáky.*

Za predpokladu, že pri asociatívnom pluráli je X fokálnym referentom skupina, ktorú X asocjuje, môže táto skupina byť: (i) rodina X, (ii) priatelia alebo známi X alebo (iii) príležitostná skupina, ktorej je X členom (porov. Daniel – Moravcsik, 2013). Pre slovenčinu platí, že prípady (i) a (ii) sa pri daných substantívach uplatňujú zriedkavo. Tzv. tichý člen/tiché členy (formálne nevyjadrené v slovotvornej štruktúre) asociatívneho plurálu sú teda pri jednom a tom istom substantíve variabilné a môžu sa tiež meniť podľa kontextu. V doklade (12) možno asociatívny plurál *Trumpovci* explikovať ako „Trump a členovia jeho volebného tímu“, v doklade (13) zasa ako „Trump a členovia jeho vlády/republikánskej strany“, porov.

- (12) *Trumpovci s napätím čakajú aj na výsledky v Montane, kde má šance vyhrať republikán Rosendale a poraziť demokratického senátora Testera.*
- (13) *Teraz hlúpi trumpovci navrhujú ďalší reštart, po ktorom Rusko obsadí Pobaltie.*

4. Similatívny plurál

Okrem asociatívnych plurálov M. Daniel a E. Moravcsik (2013) identifikujú ďalší typ plurálových foriem, ktorý označujú ako similatívny plurál. Ide o jednotky pozostávajúce z podstatného mena X a nejakého iného markera (afixu alebo samostatného slova), ktorých význam je „X a podobné veci“. Similatívny plurál sa podľa autorov používa najmä pri substantívach s príznakom – HUM. V slovenčine takéto prípady v skupine substantív označujúcich neživé predmety nenachádzame, niektoré jednotky so sufixom *-ovci* však možno interpretovať ako similatívny plurál, porov.

- (14) *... naše liberálne prozápadné školstvo vychováva skôr kádre ako Čaputovci.*

Význam substantíva *Čaputovci* v doklade (14) možno interpretovať ako „Čaputová a jej podobní“, nie ako „nasledovatelia Čaputevej“. Similatívny plurál na rozdiel od substantív typu *galandovci* inkorporuje prvok X do referencie motivovaného substantíva (v prípade substantíva *galandovci* ide o význam „stúpenci, nasledovatelia Mikuláša Galandu“, osoba Mikuláš Galanda nie je do významu substantíva referenčne zahrnutá).

O similitívnom pluráli možno niekedy hovoriť aj v prípade plurálovej morfolologickej formy vlastného mena, porov.

(15) *Kde boli vtedy všetci **Pastirčákovia**...*

Na rozdiel od bežného plurálu (napr. *kamene*), ktoré označujú homogénnu množinu predmetov, z ktorých každý je tokenom typu označený podstatným menom (*kameň*), similitívny plurál *Pastirčákovia* v doklade (15) označuje heterogénny súbor entít, ktoré zdieľajú určitú kontextovo relevantnú vlastnosť s exemplifikačným podstatným menom. Interpretácia významu similitívnych plurálov predpokladá schopnosť poslucháča identifikovať spomínanú kontextovo relevantnú vlastnosť a interpretovať množinu asociovaných prvkov. V doklade (15) možno význam plurálovej formy *Pastirčákovia* interpretovať ako „Pastirčák a jemu podobní“ (zo širšieho kontextu vyplýva, že ide o liberálne orientované, verejne angažované osobnosti).

Pomerne frekventované sú similitívne plurály pri referovaní na osobnosti z oblasti kultúry, filozofie, politiky a pod., porov.

(16) *Ale na každého Feyerabenda ti pripadajú d'alší **Husserlovia, Bachelardovia, Wittgensteinovia, Popperovia, Canguilhemovia, ako aj Aristotelovia, Newtonovia, Leibnizovia, Kantovia, Marxovia** a napokon aj tí dnešní scientisti typu Dennetta*.¹⁵

Similitívne aj asociatívne plurály sú teda na rozdiel od kolektívnych plurálov heterogénne, preto sa niekedy označujú termínom „heterogénne plurály“ (Mauri – Sansò, 2023).

To, čo M. Daniel a E. Moravcsik (2013) označujú ako similitívny plurál, je funkčne ekvivalentné tomu, čo sa v pragmatike nazýva všeobecný extenzionál (Overstreet, 1999). Všeobecné extendery sú prvky ako *et cetera*, *a podobne*, *a tak ďalej*, ktoré buď rozširujú daný zoznam tak, že zahŕňajú ďalšie nešpecifické položky (napr. X, Y et cetera), alebo otvárajú potenciálny zoznam, keď nasledujú len za jednou položkou (napr. X et cetera). Práve prítomnosť takéhoto extendera posilňuje similitívnu interpretáciu:

(17) A „*kocúrovci*“, „*bezákovci*“, „*srholcovci*“ a *im podobní sa vydali presne na túto, nie inú cestu*.

Inkluzívnosť similitívneho plurálu (zahrnutie prvku X do referencie) sa stráca pri metaforických transpozíciách, ktoré by bolo možné označiť ako neinkluzívny similitívny plurál, porov.

¹⁵ Recenzentke príspevku ďakujeme za upozornenie na tento doklad.

(18) *Miestni **Trumpovci** nie sú veľmi zdatní v angličtine.*

V doklade (18) nemožno podľa nášho názoru príslušné substantívum interpretovať ako typ *štúrovci* (nejde o význam „podporovateľa Trumpa“), ale o neinkluzívnu similitívnu („skupina politikov, ktorá svojimi politickými postojmi pripomína Trumpa“).

Nazdávame sa, že práve tieto prípady similitívnych plurálov s neinkluzívnu referenciou sú východiskom apelativizačných procesov, pri ktorých vznikajú jednotky typu *ťapákovci*. Similitívna interpretácia je pri nich najprv podporená kontextom (porov. *Mali sme v sebe aj čosi z Ťapákovcov. – Nebuďte hnili ako Ťapákovci.*), v ktorom si dané substantíva ešte zachovávajú propriálny status, avšak postupné prehodnocovanie významu a oslabovanie jedinečnej referencie napokon vyúsťuje do apelativizácie (porov. *Aby sme neboli ťapákovci, zápecníci, domasedi.*).

5. Ortografické podoby asociatívnych plurálov

Ako sme uviedli v úvodnej časti, ortografické podoby asociatívnych plurálov sú často rozkolísané, pokiaľ ide o písanie veľkého alebo malého písmena, porov.

(19) *Lenže to, čo **weissovci** získali v Rusku, stratili v Jerevane.*

(20) *Dúfam, že **Weissovci** si dajú celý tento týždeň poriadny tréning prihrávk.*

V doklade (19) aj (20) možno príslušné substantíva označiť ako prípady asociatívneho plurálu, kde v pozícii prvku X vystupuje pomenovanie futbalového trénera V. Weissa, ktoré na základe operácie asociácie implikuje aj ďalších členov slovenského reprezentačného futbalového tímu.

Jedným zo zdrojov rozkolísanosti je nemožnosť identifikovať status motivačného prvku X vo význame substantíva. Korpusové doklady naznačujú, že v tomto type pomenovacieho aktu môžu byť zahrnuté viaceré významy, pričom hranica medzi nimi je niekedy neostrá, vzniká nerozlišiteľná kontextuálna polysémia (pozri Hrubaničová, 2021). O významovej viacznačnosti hovorí v súvislosti so štylisticky príznakovými etnickými a obyvateľskými menami aj I. Hrubaničová (2023, s. 17). Významovú viacznačnosť v prípade analyzovaných jednotiek podporuje najmä neostrá hranica medzi asociatívnym významom a pomenovaním podľa príslušnosti. V úze máme napríklad dokladovaný variantný zápis substantíva *Kotlebovci* – *kotlebovci*, pričom

sa ukazuje tendencia, že zápis s veľkým písmenom je preferovaný v použitíach, kde na základe kontextu ide jednoznačne o význam členov politickej strany Mariána Kotlebu, porov.

(21) *Ukázalo sa to na otázke, či **Kotlebovci** budú delegovať svojich zástupcov do vedenia parlamentných výborov.*

Naopak, v prípadoch, keď kontext implikuje skôr význam „podporovateľa Mariána Kotlebu“, je preferovaný zápis s malým písmenom, porov.

(22) *V konečnom dôsledku sú tak **kotlebovci** proti všetkému, čo symbolizuje pokrok, električkami počnúc a televíziou končiac.*

Ani toto kritérium sa však neuplatňuje v úze spoľahlivo a výrazne domiňuje zápis s malým písmenom.

V niektorých prípadoch nie je možné spoľahlivo rozhodnúť, či dané substantívum označuje skupinu členov asociovanú referenčne inkluzívnym prvkom X alebo pomenovanie podľa príslušnosti, porov.

(23) *Blbí a blbší **trubanovci** a **čaputovci** robia revolúciu.*

Zápis s malým písmenom v korpusových dátach prevažuje v prípade pomenovaní mafiánskych skupín, politických strán a pod., porov.

(24) *Ale všetci tí **piťovci**, **sýkorovci**, **černákovci** či **csongrádyovci** nemali také silné prepojenia na štát, aby sa dalo o nich hovoriť, že oni sú vládcami.*

(25) *Koaličná dohoda zaručuje **sulíkovcom** kreslo zástupcu primátora.*

Zápis s malým písmenom je podmienený nielen neostrou hranicou medzi jednotlivými typmi substantív, ale aj pragmalingvisticky. Tieto typy pomenovaní možno totiž chápať ako štylisticky príznakové, hovorové varianty oficiálnych propriálnych pomenovaní (napr. *SAS – sulíkovci*, *Peha – Knechtovci*). Motivácia ich použitia v komunikátoch súvisí s ich personifikačným potenciálom, v ktorom sa odráža vnútorná sociálna organizovanosť skupín a medzipersonálne vzťahy (porov. *slovenský hokejový tím – Ramsayovci*), ale tiež s ekonomizačnou potenciou (porov. *Trumpov volebný tím – Trumpovci*).

Malé písmeno sa podľa korpusových dát preferovane uplatňuje tiež pri similitívnych pluráloch vzhľadom na nejasnosť hranice medzi pomenovaniami založenými na inkluzívnej similitívnosti a pomenovaniami podľa príslušnosti, porov.

(26) *Na ultrakonzervatívnom večierku v spoločnosti rôznych **vanceovcov**, **donaldovcov** a rôznych protipalestínskych židojašterov začnú spoločnou modlitbou.*

6. Závery

Analýza korpusových dát ukazuje, že aj v slovenčine možno dokladovať existenciu substantív, ktoré predpokladajú asociatívnu interpretáciu významu. Na rozdiel od jazykov, v ktorých sú asociatívne plurály gramatikalizované, nemožno slovenský formant *-ovci* chápať ako morfológický, ale ako slovotvorný prostriedok, pretože sa ním nepomenúva prostý plurálový význam. Ukazuje sa, že význam asociatívnej plurálovosti predstavuje prechodnú kategóriu medzi špecializovanými kolektívnymi plurálmi typu *Kováčovci* a pomenovaniami podľa príslušnosti typu *keynesovci*, *krišnovci* a pod.

To možno považovať za jeden z dôvodov ich ortografickej rozkolísanosti v úze. Zápis s malým písmenom sa uprednostňuje v kontextoch, ktoré implikujú úzku súvislosť s významom podľa príslušnosti (najmä členstvo v politických stranách, mafiánskych skupinách, kde sa aktivuje séma spoločných ideových, postojových charakteristík ako spôsobu inkľúzie členov skupiny do jedného celku, čo dané jednotky zbližuje s pomenovaniami podľa príslušnosti). Naopak, zápis s veľkým písmenom sa objavuje v kontextoch, v ktorých sa do popredia dostáva výhradne referovanie na kategoriálnu príslušnosť prvkov množiny. Významová viacznačnosť a kontextová nedourčenosť však často vedú ku kontextovej polysémii, čo možno považovať za dôvody oprávňujúce prijať možnosť ich zápisu s veľkým aj malým písmenom (a v prípade potreby tieto formy zápisu v rámci jedného textu diferencovať, ako sme spomínali na začiatku článku, porov. *Horákovci* – *horákovci*). Jedno a to isté substantívum s formantom *-ovci* tak môže vyjadrovať viacero významov, pri ktorých možno vymedziť rôzne spôsoby ortografického zápisu:

- (27) *Predtým **Klausovci** bývali v armádnej vile, ktorej oprava stála takmer 30 miliónov.* (= skupina rodinných príslušníkov s menom X, špecializovaný kolektívny plurál)
- (28) *„ODS je, bohužiaľ, nedôveryhodná strana,“ napísal Klvaňa minulý rok po tom, ako **Klausovci/klausovci** prehrali voľby.* (= skupina členov asociovaná prvkom X, asociatívny plurál)
- (29) *... priaznivci a odporcovia ekonomickej reformy sa označovali ako **klausovci** a mečiarovci.* (= skupina stúpencov X, pomenovanie podľa príslušnosti)

LITERATÚRA

ACQUAVIVA, Paolo: *Lexical plurals. A Morphosemantic Approach*. Oxford: Oxford University Press 2008.

AUDRING, Jenny – BOOIJ, Geert: Cooperation and coercion. In: *Linguistics*, 2015, roč. 54, č. 4, s. 617 – 637.

CORBETT, Greville: *Number*. Cambridge: Cambridge University Press 2000.

DANIEL, Michael: Associative plural as indexical category. In: *Language Sciences*, 2020, roč. 81, 101256.

DANIEL, Michael – MORAVCSIK, Edith: The associative plural. In: *The world atlas of language structures online*. Eds. M. Dryer – M. Haspelmath. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology 2013. Dostupné na <http://wals.info/chapter/36>.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien. 2. časť. In: *Kultúra slova*, 2021, roč. 55, č. 2, s. 65 – 75.

HRUBANIČOVÁ, Ingrid: K pravopisu štylisticky príznakových etnických a obyvateľských mien. In: *Kultúra slova*, 2023, roč. 57, č. 1, s. 12 – 21.

IVANOVÁ, Martina: Stouni, Doorsovia, Velveti. Životné substantívne formy pomenovaní ľudských skupín a ich významy na metonymickom kontinuu. In: *Jazykovedný časopis*, 2023, roč. 74, č. 2, s. 627 – 644.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

LEWIS, Beccy: Associative plurals in Slavic languages and beyond. In: *Journal of Slavic Linguistics*, 2024, roč. 32, č. 31, s. 1 – 20.

MAURI, Caterina – SANSÓ, Andrea: Heterogeneous sets: a diachronic typology of associative and similitive plurals. In: *Linguistic Typology*, 2023, roč. 27, č. 1, s. 1 – 40.

MAURI, Caterina – SANSÓ, Andrea: Linguistic strategies for ad hoc categorization: Theoretical assessment and cross-linguistic variation. In: *Folia Linguistica Historica*, 2018, roč. 39, č. 1, s. 1 – 35.

OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína – PALKOVÁ, Lenka: *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: FF PU v Prešove 2021.

OSOLSOBĚ, Klára: HROMADNÉ SUBSTANTIVUM. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017. Dostupné na [https://www.czechency.org/slovník/HROMADNÉ SUBSTANTIVUM](https://www.czechency.org/slovník/HROMADNÉ%20SUBSTANTIVUM). [cit. 22. 4. 2025].

OVERSTREET, Maryann: *Whales, candlelight, and stuff like that: General extenders in English discourse*. New York: Oxford University Press 1999.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.

Komplexita či komplexnosť alebo o niektorých podstatných menách s príponami *-ita* a *-ost'*

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The paper examines the current dynamics of competition between feminine nouns formed with the suffixes *-ost'* and *-ita*. It focuses on the usage, possible stylistic and semantic differentiation of nouns such *komplexnosť* vs. *komplexita* (both complexity) *špecifickosť* vs. *špecifita* (both specificity), *senzitívnosť* vs. *senzitivita* (both sensitivity), as well as the occurrence of their word-information variants in actual language use.

Keywords: word-formation, competition of suffixes *-ost'* and *-ita*, *komplexnosť*, *komplexita*, *špecifickosť*, *špecifita*, *senzitívnosť*, *senzitivita*

Ako to neraz býva, inšpiráciou na tento príspevok bola otázka používateľky jazyka, či možno v názve vedeckého podujatia použiť podstatné meno *komplexita*, či nie je vhodnejšie podstatné meno *komplexnosť*. Svoju otázku rozšírila aj na používanie slov *špecifita*, *špecifickosť*, ale aj *špecifickosť*, *špecifita* a *senzitivita* či *senzitívnosť*.

Konkurencia podstatných mien ženského rodu so slovotvornými príponami *-ita* a *-ost'* je stále živá. Na jednej strane sa pritvárajú k internacionálnym slovám zakončeným na *-ita* dvojice s domácou príponou *-ost'*, na druhej strane sa vplyvom cudzích jazykov, predovšetkým angličtiny, k slovám s domácou príponou *-ost'* dopĺňajú výrazy s internacionálnou príponou *-ita*. Vo svojej podstate sú prípony *-ost'* a *-ita* systémovo synonymné pri tvorení názvov vlastností. V niektorých prípadoch sa však podstatné mená s týmito príponami môžu významovo alebo štylisticky diferencovať, napr. niektorý z variantov nadobudne iný význam alebo sa zaradí medzi termíny do odbornej sféry a v bežnej komunikácii sa jeho frekvencia znižuje. (Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989, s. 281)

Pozrime sa teda na to, ako je to s používaním variantov podstatných mien ženského rodu, na ktoré sa pisateľka pýtala.

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

Odlišné je spracovanie dvojice **komplexita** a **komplexnosť** v slovníkoch v minulosti a dnes. V staršom Slovníku slovenského jazyka (1. zv., A – K, 1959; ďalej SSJ) sa podoba *komplexita* uvádza ako variant pri hesle *komplexnosť*, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) sa uvádza iba heslo *komplexnosť* prihniezdované pri hesle *komplex* a v Slovníku súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011; ďalej SSSJ) takisto nájdeme iba heslo *komplexnosť* s významom „vlastnosť toho, čo je komplexné, celistvé, úplné“. To naznačuje, že v čase koncipovania novších výkladových slovníkov bola podoba *komplexita* v jazykovej praxi zrejme menej frekventovaná. Dokumentuje to aj spracovanie týchto dvoch hesiel vo Veľkom slovníku cudzích slov (2008), pri hesle *komplexita* sa uvádza, že ide o zriedkavé slovo. Treba však konštatovať, že pod vplyvom anglického výrazu *complexity* (s prekladovými ekvivalentmi *zložitost'*, *komplexnost'*, *obtěžnost'*, *komplikovanost'*; porov. <https://slovník.aktuality.sk/preklad/anglicko-slovensky>) sa jeho frekvencia v poslednom čase zvyšuje, a to nielen v odborných, ale aj popularizačných textoch a v publicistike. V korpuse textov² sme našli okolo 1 400 výskytov slova **komplexita**, napr. *Čo asi tak vie nejaký biochemik o komplexite biologického pohybu hmoty?* (Z. Frýbová: Z neznámych dôvodov. Tatran 1990) – *Komplexita problematiky zaujala výskumníkov viacerých vedných odborov a skúmanie práce sa stalo predmetom viacerých vedných disciplín, napr. ekonómie, sociológie, psychológie, fyziológie a pod.* (G. Kravčáková – J. Lukáčová – T. Búgelová: Práca a kariéra vysokoškolského učiteľa. Košice 2011) – *Aktuálne vyhodnocujeme klientsku bázu, nábor zdravotníckych pracovníkov, komplexitu poskytovanej zdravotnej starostlivosti.* (Sme, 2010)

Mnohé doklady z jazykovej praxe naznačujú, že podoba *komplexita* sa diferencovala štylisticky a ustálila sa aj ako termín s významom „zložitost'", presnejšie „miera zložitosti nejakého komplexného systému“. Podľa českej wikipédie (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Komplexita>) sa používa napríklad v súvislosti s informačnými systémami alebo s evolúciou živých organizmov. Ako synonymný termín sa tu uvádza aj podoba *komplexnosť* (v češtine *komplexnost*). V českom IT slovníku (<https://it-slovník.cz/pojem/komplexita>) je *komplexita* definovaná ako „zložitost' alebo miera zložitosti informač-

² Omnia Slovaca III Maior (18.01) je interný korpus slúžiaci pre potreby pracovníkov JÚĽŠ SAV, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusev.

ného systému. Je daná nielen počtom prvkov, ale takisto ich rozmanitosťou, hustotou a významom vzťahov medzi nimi“ (preklad S. M.). Doklady zo slovenského korpusu potvrdzujú tento význam: *Keďže evolučná biológia si v tomto ohľade sama nevystačí, je potrebné, aby sa tieto myšlienky obohatili o koncepty a prístupy z oblasti vedy o komplexite.* (Geographia Cassoviensis. Košice 2011) – *Predmetné zmeny znamenajú aj nárast komplexity informačného systému a vzniká tak aj potreba zabezpečenia služieb technickej podpory informačného systému od dodávateľa.* (internet)

Podoba **komplexnosť** sa v korpuse vyskytuje vyše 20 000-krát v rozličných súvislostiach, teda niet pochyb o jej živosti v rozličných štylistických sférach, napr. *Film je syntetický systém prvkov, každý tu má špecifickú úlohu a bez poznania celku v celej jeho komplexnosti sa dá len komplikovanými metódami (ak vôbec) určovať kvalita jeho jednotlivých prvkov...* (P. Krištúfek – D. Nagy: Rota pomalého nasadenia. Levice 2006) – *Rozširovať priestor pre slovo a prehlbovanie komplexnosti myslenia vyžaduje nemalé úsilie vždy a všade.* (L. Jurík: Rozhovory po rokoch. Bratislava 2011)

Porovnanie frekvencie variantov *komplexita* a *komplexnosť* v korpuse a ich výskytu v type textov je významný dôkaz výraznej prevahy používania podoby *komplexnosť* v bežnej aj odbornej jazykovej praxi a podoby *komplexita* predovšetkým v odbornom jazyku.

V korpuse sme zaregistrovali aj ďalší variant (57-krát), a to výraz **komplexicita**, ktorý sa na prvý pohľad javí ako import z angličtiny, ale v bežných internetových anglicko-slovenských slovníkoch sa neuvádza. Vzhľadom na to, že by malo ísť o odvodeninu z prídavného mena *komplexný*, je to zo slovotvorného hľadiska neadekvátny variant³. Dôvodom je absencia spoľuhlásky *c* v odvodzovacom základe, čo možno dokladovať aj v analogických prípadoch, napr. *patogénny* – *patogenita*; *homogénny* – *homogenita*; *brutálny* – *brutalita* a pod. Napriek tomu sme podobu *komplexicita* našli aj v odborných publikáciách a v tlači, napr. *Preto je namieste prehodnocovať zložky výchovno-vzdelávacieho procesu a hľadať modernejšie metódy edukácie vedúce ku komplexicite osobností.* (Z. Maťašová: Zefektívňovanie výchovno-vzdelávacieho procesu na 1. stupni základnej školy. Košice 2002.) – *Prežívanie komplexicity možno najadekvátnejšie vyjadriť len samotným*

³ Dodávame, že aj pri vyhľadávaní na internete nás vyhľadávač Google upozorňuje na chybu a odporúča výraz *komplexita*.

prežívaním. (internet) – *Táto kniha so značnou komplexitou opisuje politický vývoj v Maďarsku v celom medzivojnovom období.* (Nové slovo, 2017)

Dalšie konkurenčné varianty, ktorých sa týkala otázka pisateľky, sú výrazy *špecifickosť*, *špecifita*, ale nemožno nechať bez komentára ani podoby *špecifika*, *špecifikum*, *špecifická*, *špecifičnosť*.

Výraz ustálený v slovnej zásobe slovenčiny *špecifickosť* nájdeme v KSSJ ako prihniezdovaný pri hesle *špecifický* bez výkladu významu v súlade s koncepciou slovníka, v staršom SSJ sa heslo *špecifickosť* uvádza s významom „vlastnosť niečoho špecifického, zvláštnosť, osobitosť“, a to aj s variantom *špecifičnosť*, ktorý sa v súčasnosti hodnotí ako nespisovný, podobne ako iné výrazy s takýmto zakončením vyhodnotené v čase koncipovania KSSJ ako import z češtiny, napr. *logičnosť*, *politickosť*, *kritičnosť* a pod., a to najmä zo slovotvorného hľadiska, keďže ide o odvodeniny od prídavných mien zakončených na -cký, teda *špecifický* – *špecifickosť*, *logický* – *logickosť*, *politický* – *politickosť*, *kritický* – *kritickosť*.

V korpuse je výrazný a pochopiteľný výskyt podoby *špecifickosť* (neceľných 8 000 dokladov), napr. *Čo teda konštituuje špecifickosť rakúskej literatúry, čo je pre ňu – ako sa hovorí – typické...* (Revue svetovej literatúry, 2003) – *Pri kreovaní španielskej ústavy v častiach vzťahujúcich sa na národnostnú problematiku sa Baskovia opierali o ich hospodársku vyspelosť, historickú, etnickú, kultúrnu a jazykovú špecifickosť.* (J. Volochová – L. Rožová (eds.): *Teória a prax verejnej správy* 4. Košice 2019)

V jazykovej praxi registrujeme, ako sme spomenuli, aj neodporúčanú podobu *špecifičnosť* (skoro 500 výskytov), napr. *Nezabúdajte, že každá kaviareň má svoju špecifičnosť.* (Pán Tragáčik a Winnetou. Bratislava 2008)

V slovníkoch nájdeme aj podobu *špecifita*, väčšinou ako variant pri podobe *špecifika*, v korpuse je výrazne frekventovanejšia podoba *špecifika*, čo však kontaminuje tvar genitívu singuláru výrazu *špecifikum* (*špecifita* 253, *špecifika* 8 058), napr. *Učili a takpovediac robili i amatérsky výskum. Odhaľovali univerzálne chuťové faktory, skúmali špecifitu a „silu“ rôznych chuťových pocitov, empiricky určovali prahy citlivosti sladkosti, kyslosti, horkosti...* (F. Malík: *Oškvarky vo fľaši.* Bratislava 2006) – *Carl Rabl (1853 až 1917), rakúsky anatóm, poukázal na druhovú špecifitu chromozómov, tzv. individualitu chromozómov.* (M. Bačkor – M. Bačkorová: *Prehľad dejín biológie, lekárstva a farmácie.* Košice 2018)

Podstatné meno stredného rodu **špecifikum** má výraznú frekvenciu (vyše 60 000 výskytov), používa sa však v odlišnom význame „špeciálnosť, osobitosť“ (porov. KSSJ), napr. *Áno, lebo tá doba mala jedno špecifikum – volalo sa po pôvodnej spevohernej tvorbe.* (J. Štrasser: Kamil Peteraj. Aby to fungovalo. Rozhovory s Jánom Štrasserom. Bratislava 2008) – *Slovenčina má viacero špecifik, ale na jedno môžeme byť ozaj hrdí.* (J. Banáš: Dementi. Bratislava 2015)

Na výraze *špecificita*, ktorý sa v poslednom čase objavuje v jazykovej praxi pomerne frekventovane najmä v odborných, často medicínskych textoch (do 1 500 výskytov), podobne ako sme uvažovali pri výraze *komplexita*, sa prejavuje vplyv angličtiny (angl. *specificity* – *špecifickosť, presnosť, určitosť*). Tento variant sa javí ako nadbytočné prevzatie popri už existujúcich viacerých variantoch s rovnakým významom. Zo slovotvorného hľadiska ho vlastne nemožno vylúčiť (*špecifický* – *špecif*+*ita*), ale faktom zostáva, že v nijakom zo slovníkov nie je spracovaný. Príklady z korpusu potvrdzujú výskyt v oblasti medicíny či prírodných vied, napr. *Táto ich schopnosť má za následok vysoký stupeň špecificity k určitému bakteriálnemu kmeňu či druhu, a tým vplýva na nadväzovanie daného endolýzínu k bakteriálnej bunkovej stene.* (P. Nemeček (ed.): Aplikované prírodné vedy 2015. Trnava 2015)

V prípade dvojice výrazov **senzitívnosť** a **senzitivita** sa ako novšia javí podoba *senzitivita*, ale obe sú spracované v slovníkoch bez akéhokoľvek štylistického vymedzenia a v rovnakom význame, pričom v jazykovej praxi je frekventovanejšia podoba s príponou *-ita* (*senzitivita* vyše 4 000 výskytov, *senzitívnosť* necelých 500), napr. *Za pozitívum tréningových programov sa okrem zvýšenia spôsobilostí, na ktoré je tréning zameraný, považuje aj zvyšovanie senzitivity voči kolegom aj klientom...* (M. Mesárošová – M. Köverová – S. Lovašová: Intervenčný program starostlivosti o seba pre pomáhajúce profesie. Košice 2019) – *V prípade odhalených krčkov zuba stúpa senzitivita zubnej pulpy.* (I. Domoráková a kol.: Vybrané kapitoly z histológie pre odbor zubného lekárstva. Košice 2019)

V konkurencii výrazov so slovotvornými príponami *-osť/-ita* má výraznejšiu prevahu domáca prípona *-osť*, i keď nie vo všetkých prípadoch, pričom výrazy s cudzou príponou *-ita* sa preferujú prevažne v odborných textoch alebo v situáciách, keď používatelia jazyka predpokladajú, že cudzia prípona je „zárukou“ odbornosti.

Záver: Odpoveďou na otázku používateľky jazyka je konštatovanie, že obe podoby *komplexita* aj *komplexnosť* možno akceptovať ako spisovné a je len na autorovi, ktorú sa vzhľadom na kontext rozhodne uprednostniť. Výraz *komplexita* sa neodporúča používať. V prípade radu variantov odvodených od prídavného mena *špecifický* sú najfrekvencovanejšie podoby *špecifickosť* a *špecifita*, resp. *špecifika*. Varianty *senzitivita* a *senzitivnosť* sa pokladajú za významovo aj štylisticky rovnocenné a je takisto na autorovi textu, ktorý si vyberie.

LITERATÚRA

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1989. 438 s. ISBN 80-224-0047-5.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-XSSJ.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1 087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5. vyd. Banská Bystrica: Tlačiarne BB 2008. 1184 s. ISBN 978-80-89123-07-0.

Je priezvisko Kundek hanlivé?

IVETA VALENTOVÁ

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Priezvisko *Kundek* má na Slovensku približne 63 rodín¹ v 14 lokalitách, najmä v okrese Spišská Nová Ves, a z toho až 34 rodín v dedine Široké (Đurčo a kol., 1998), ktorá sa nachádza na západ od Prešova. Možno preto uvažovať, že by mohla byť pre toto priezvisko domovskou obcou, t. j. že

Príspevok bol vypracovaný v rámci vedeckého grantu VEGA č. 2/0026/24 Lexika slovenských terénnych názvov – 2. časť.

¹ Počet rodín je len približný podľa počtu mužských nositeľov priezviska v r. 1995.

vzniklo práve v nej a odtiaľ sa rozšírilo do okolitých lokalít. Pre územie Spiša je charakteristická nemecká kolonizácia, ktorá mala zásadný vplyv aj na vznik a vývoj priezvisk v tejto oblasti. Nemožno zabudnúť na blízkosť Poľska a pôsobenie češtiny v predpisovnom období slovenského jazyka.

Vo všeobecnosti sa priezviská so základom *Kund-* vysvetľujú z osobného mena *Kunrát* s variantom *Konrád* (Beneš, 2020, s. 135; Moldanová, 2015, s. 99). Ide o nemecké rodné meno zo staronemeckého zloženého osobného mena *Kuonrat* (starohornonemecké *kuoni* = odvážny, smelý + *rât* = radca) s významom „odvážny, smelý radca“ (porov. Majtán, 1998, s. 149; Knappová, 2017, s. 232; Moldanová, 2015, s. 90). Populárne bolo hlavne v stredoveku a ako rodné (krstné) meno sa adaptovalo do rôznych jazykov. Jeho slovenská, česká, ale napr. aj maďarská podoba je *Konrád*, pričom v maďarčine sa zaužívala aj podoba *Kunó*, v nemčine, bulharčine či poľštine sa používa variant *Konrad*, v nemčine z pravopisnej (grafickej) stránky aj *Conrad* a za oficiálne neutrálne mená sa už pokladajú skrátené podoby *Kurt*, *Kunz* [Kunc]. Do španielčiny sa dané meno adaptovalo ako *Conrado*, do taliančiny *Corrado* atď. Z tohto mena a jeho variantov a skrátených podôb sa odvodzujú priezviská ako *Konrád*, *Konrát*, *Konráth*, *Kunrát*, *Konradi*, *Konrády* (koncové *-i*, *-y* je z latinského genitívu), *Kondr*, *Konderka*, *Kondryk*, *Kondrys*, *Kondek*, *Konar*, *Konáš*, *Konuš*, *Konušík*, *Kondl*, *Kund*, *Kunt*, *Kunta*, *Kunte*, *Kohn*, *Konn*, *Konar*, *Konnar*, *Kuňák*, *Kuneš*, *Kuník*, *Kunc*, *Kunčík*, *Kunček*, *Kunca*, *Kuncel*, *Kincl*, *Kincel* a pod., pričom z podoby s hláskovým variantom *u* a vkladným *d* vznikli napríklad aj priezviská ako *Kundrát*, *Kundra*, *Kundráč*, *Kundrák*, *Kundrata*, *Kundrátek*, *Kundrlik* i priezvisko známeho českého spisovateľa Milana Kunderu (Beneš, 2020; s. 135, Moldanová, 2015, s. 90, 99).

Prípona *-ek* v priezviskách zvyčajne poukazuje na príbuzenský vzťah k otcovi a na západoslovenský alebo východoslovenský pôvod (Majtán, 2014, s. 25, 45). Takto sa tvorili priezviská najmä z rozličných podôb rodných (krstných) mien otcov, napr. *Janek*, *Jurek*, *Markusek*, *Michálek*, *Ondrek*, *Peterek*, *Šimonek*, *Štefánek*, *Urbánek*, *Vojtek*. Vznikali tiež z prímien otcov, ktoré mohli mať rôzne iné motivácie, alebo priamo napr. z názvu zamestnania otca, ktorý sa nemusel ešte používať ako prímeno (napr. *Kuchárek*, *Pekárek* – syn *kuchára*/*Kuchára*, *pekára*/*Pekára*), či z jeho spoločenského postavenia (*Zemánek* – syn *zemana*/*Zemana*) a pod.

Na Slovensku sa priezvisko *Kund* dnes už nevyskytuje, ojedinelé je priezvisko *Kunt* (len 5 rodín, z toho 3 na východnom Slovensku). Zriedkavejšie je tiež priezvisko *Kunda* (48 rodín najmä v okr. Trenčín a na východnom Slovensku), ktoré má rovnako východisko v mene *Kunrát*. J. Svoboda (1962, s. 166) zaradil meno *Kunda* k staročeským menám, ktoré vznikli z cudzích mien príponou *-da* ako *Janda, Jirda, Jurda, Karda, Kolda, Jenda* (porov. aj české novšie domáce mená *Jenda, Jarda, Tonda*), pričom predpokladal, že rozšírenie tejto prípony podporovalo meno *Benda* (od *Benedikt*). Možno preto povedať, že z otcovského mena alebo prímena *Kund, Kunt* či *Kunda*, ktoré vznikli z podoby nemeckého mena *Kunrād*, resp. *Kundrát* sa synovskou príponou *-ek* vytvorilo aj priezvisko *Kundek*. Z variantov s hláskou *o* sa zase vytvorilo priezvisko *Kondek*. Z hľadiska takéhoto pôvodu nielen priezvisko *Kundek*, ale aj ostatné priezviská s rovnakým základom možno chápať ako neutrálne, bezpríznamové, t. j. bez príznaku hanlivosti.

Niektoré z uvedených priezvisk mohli mať však aj inú motiváciu. Napríklad priezvisko *Konáš* mohlo vzniknúť pôvodne ako prezývka alebo ako priezvisko podľa zamestnania z apelatíva *kôň*, resp. z jeho nárečovej podoby či grafického zápisu bez diakritiky. Priezviská *Kuneš, Kuník* zase môžu súvisieť aj so slovom *kuna*. Podľa D. Moldanovej (2015, s. 99 – 100) priezviská ako *Kundt, Kunta, Kunte, Kuntoš* mohli byť okrem mena *Kunrād* motivované aj českým apelatívom nemeckého pôvodu *kunt*, ktoré okrem významu „zákazník“ označovalo aj ľstivého, prefikaného, resp. vypočítavého človeka – porov. aj nemecké slovo *Kunde*, ktoré má dnes niekoľko významov: „zákazník“, hovorovo, často v pejoratívnom zmysle „chlapík“ a „tulák, bezočivý, nebezpečný človek“, homonymné slovo *Kunde* má význam „správa, zvesť, novina“, sloveso *kund* má význam „oznámiť, zverejniť“, ako adjektívum znamená „známy, zjavný“ (Nemecko-slovenský slovník, s. 408). Slovo *kund* s významom „zákazník“ sa vyskytovalo aj v staršej slovenčine, porov. doklad z r. 1797: „kunt, z nemeckeho sslowa Kund, sse gmenuge ten, ktery netčo pracowati dal“ (Historický slovník slovenského jazyka II, K – N, s. 161).

Zo slovenských nárečí sú známe slová rôzneho pôvodu *kundras, kundráš, kundiš, kundis, kundrák, kuneráš, kuniar, kunier, kunír*, na východnom Slovensku *kundys* s významom „kanec, samec na plemeno“, *kundrláč* „plemeno dolnozemských ošípaných“, *kundra* „slina“, *kundol* „mračno pra-

chu, dymu“, slovesá *kundiť sa* „pariť sa, kúdoliť sa“, *kundritť sa* „dymiť sa“, *kundrovať* „rozhadzovať, rozmetávať“, prídavné mená *kundravý* „chlpatý“, *kundrlatý* „zvlnený, vlnistý“ (K. Kálal – M. Kálal, 1923, s. 284; Slovník slovenských nárečí I, A – K, s. 908). Nemožno preto vylúčiť, že by mohli mať súvis aj so vznikom niektorých priezvisk so základom *Kund-*.

Poľské priezviská ako *Kund*, *Kundt*, *Kunde*, *Kunda*, *Kuńda*, *Kundak*, *Kundas*, *Kundus*, *Kundo*, *Kundyś* a pod. K. Rymut (s. 490 – 491) vysvetlil z poľského nárečového slova *kunda* s významom „hultaj, kobieciarz“ (= darebák, sukničkář), pravdepodobne rovnakého pôvodu ako české apelatívum *kunt*, ktoré podľa V. Machka (1968, s. 307) vzniklo z nem. *Kunde* s významom „zákazník“, pričom druhý význam „ľstivý, prefíkaný človek, darebák“ vznikol z toho, že *Kunde* (doslova = známosť, od *kennen*) bolo kamarátske oslovenie medzi nemeckými tulákmi a potulnými tovarišmi. Aj nový Internetowy słownik nazwisk w Polsce vysvetľuje pôvod priezviska *Kunda* buď z apelatíva *konda*, *kunda* s uvedeným významom „hultaj, kobieciarz“, prípadne s významami „ľazik, włóczęga; pogardliwa nazwa psa“ (= tulák; pohŕdavé pomenovanie psa), alebo ako druhý možný motivant uvádza nemecké meno *Konrad*, ale aj *Kunegunda*. Keby sa aj pripustila iná motivácia priezviska *Kundek* a prípadne aj iných priezvisk s rovnakým základom, nemuseli by sa pokladať za hanlivé napriek tomu, že mohlo ísť aj o motivácie príznakovými významami ako „darebák, sukničkář“ či „ľstivý, prefíkaný človek“. Priezviská prezývkového charakteru tvoria pomerne veľkú skupinu a často poukazovali aj na negatívne vlastnosti svojho nositeľa. Z hľadiska dnešného fungovania priezvisk v komunikácii sa však význam východiskových apelatív a prípadná prvotná (onymická) motivácia, ak je priezvisko priezračné, zväčša nepocituje, z hľadiska fungovania osobného mena je irelevantná. Najmä ak sa východiskové apelatíva v súčasnej slovnej zásobe už nenachádzajú alebo sú na jej okraji, resp. ich významy už nie sú všeobecne známe.

Na druhej strane sa niektoré priezviská prezývkového charakteru môžu považovať za príznakové, aj keď vznikli z neutrálnych slov, a preto sa ich niektorí ich nositelia snažia zmeniť. Pôsobením dynamiky v slovnej zásobe nadobúdali určité apelatíva v priebehu vývoja nové významy, ktoré mohli z neutrálneho slova spraviť štylisticky príznakové, hanlivé, vulgárne slovo, preto sa aj priezviská, ktoré takýto výraz majú vo svojom základe, začali tiež

takto pociťovať. Podľa J. Beneša (1962, s. 17) sú známe prípady z minulosti, keď „nevážené nebo drastické jméno je malou změnou zastřeno“, a dokladá meno mlynára Matiaš Čásek, ktorý bol pôvodne Ocásek (1543), a ďalšie príklady: Kunda – Kunte, Svinský – Kynský, Trouba – Traube. O zmene priezvisk v súčasnosti uviedol, že s povolením úradov ľudia odkladajú nepekné (Halama...), necudné (Kunda...) alebo zahanbujúce priezviská (s. 21). V rámci kapitoly o priezviskách z názvov častí tela napísal, že neslušné priezviská, ak sa príslušné apelatíva zachovali, vymizli vplyvom matrikárov a prianí ich nositeľov, ale v nečeskom prostredí, kam sa Česi dostali dôsledkom vystaňovalectva, sa udržali. Vo viedenskom adresári z r. 1930 našiel napríklad tieto priezviská: Kunda, Pudelka, Ritka, Perda..., ale i Wosserka, Skurwa, Gebák, Gebala, Prasse, Swiniak, Krava, Tele a i. (Beneš, 1962, s. 227). Hoci pôvod priezviska Kunda priamo nevysvetlil, z jeho zaradenia k priezviskám z názvov častí tela možno vyvodiť, že ho videl vo vulgárnom apelatíve *kunda* s významom „ženské prirodzenie“, vysvetľovanom ako možné prevzatie (prostredníctvom stredohornonemeckého *kunt*) z latinského *cunnus*, majúceho rovnaký význam (Rejzek, 2015, s. 355). Ako apelatívum však nie je doložené v slovníkoch starej češtiny ani slovenčiny, ani v nárečových slovníkoch oboch jazykov. Najstaršie doklady (z 19. storočia) sú v Palkovičovom slovníku (Palkowitsch, 1820, s. 703). F. Kott (1878, s. 844) ho uviedol s významom „ženský rodící úd“ s poznámkou „v obec. mluvě“. Zachytilo sa aj v českej *Kartotéke lexikálního archivu* (1911 – 1991). Podľa J. Rejzka (2015, s. 355) sú najstaršie písomné doklady na tento výraz z 19. storočia. Možno teda iba predpokladať, že sa používalo v takomto význame aj v staršom období. Na Slovensku, kam sa zrejme dostalo z českého jazykového prostredia, je síce známe, ale jeho ojedinelé výskyty v Slovenskom národnom korpuse² potvrdzujú, že sa u nás veľmi nepoužíva, resp. používatelia preferujú skôr iné synonymné vulgarizmy. Nemožno úplne vylúčiť, ako v podstate naznačil aj J. Beneš, že vulgárne apelatívum *kunda* mohlo byť tiež motivantom vzniku rovnako znejúceho priezviska najmä v českom jazykovom prostredí alebo že súčasná podoba priezvisk s týmto základom (*Kund-*) môže používateľovi češtiny alebo slovenčiny uvedené apelatívum konotovať. Na druhej strane, keďže najstaršie doklady apelatíva

² Vo verzii *prim-6.0-public.all* sa ako apelatívum vyskytlo len 5-krát.

kunda sú z 19. stor., možno usudzovať, že predtým sa toto slovo nepoužívalo, a keďže dvojmenná pomenovacia sústava osobných mien bola kodifikovaná v druhej polovici 18. storočia počas josefínskych reforiem (t. j. priezviská sa stali povinne dedičné, takže nové vznikali len výnimočne), súvis priezviska *Kunda*, resp. ostatných priezvisk so základom *Kund-* s apelatívom *kunda* nie je veľmi pravdepodobný.

Záver: Slovenské priezvisko *Kundek* s najväčšou pravdepodobnosťou vzniklo vplyvom nemeckej kolonizácie v spišskej oblasti zo skrátenej podoby pôvodne nemeckého osobného mena *Kunrát*, resp. jeho variantu *Kundrát* s vloženou hláskou *-d-* pomocou slovenskej prípony *-ek*, ktorá je typická aj pre veľkú časť východného Slovenska a poukazuje na príbuzenský vzťah k otcovi. Priezvisko *Kundek* preto z historického či etymologického hľadiska nepokladáme za hanlivé aj napriek tomu, že pôvodné otcovské prímeno mohlo mať východisko aj v iných apelatívach so základom *kund-*, ktoré zvyčajne majú pôvod v nemčine. S vulgárnym slovom *kunda* označujúcim ženské prirodzenie s najväčšou pravdepodobnosťou nemá nič spoločné. Jeho súčasná podoba však môže vyvolávať u používateľov isté konotácie s daným vulgarizmom, preto by sa toto priezvisko mohlo z laického hľadiska považovať za hanlivé aj na Slovensku.

LITERATÚRA

BENEŠ, Josef: O českých příjmeních. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 356 s.

BENEŠ, Josef: Německá příjmení u Čechů. 2., upravené vyd. Praha: Agentura Pankrác 2020. 688 s.

ĎURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica – Copernicus Database [online]. Paris: ELRA 1998. CD ROM. Dostupné na http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html. [cit. 18. 4. 2025].

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. zv. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Internetowy słownik nazwisk w Polsce (online). Kunda. Dostupné na <https://nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/name/KUNDA>. [cit. 24. 4. 2025].

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatury aj nářečí (Slovensko-český diferenciální). Banská Bystrica: Vlastným nákladem 1923. 1 012 + 104 s.

Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991). Dostupné na <https://psjc.ujc.cas.cz/>. [cit. 18. 4. 2025].

KOTT, František Štěpán: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. 1. Praha: Knihtiskárna Josefa Koláře 1878. 1 097 s.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. 1. vyd. Bratislava: Veda 2014. 196 s. ISBN 978-80-224-1357-2.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

MOLDANOVÁ, Dobrava: Naše příjmení. 4. vyd. Praha: Agentura Pankrác 2015. 232 s. ISBN 978-80-86781-26-6.

Nemecko-slovenský slovník. Red. M. Čierna. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 966 s.

PALKOWITSCH, Georg: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. 1. Prag: Gedruckt in der fürsterzbischöflichen Buchdruckerey Thomas Kubelka 1820. 1 182 s.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. 3. vyd. Praha: LEDA 2015. 824 s.

Slovenský národný korpus. Verzia prim-6.0-public.all. Dostupný na <https://korpus.sk/>. [cit. 19. 4. 2025].

Slovník slovenských nářečí. I – III. Red I. Ripka, A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1994 – 2021.

SVOBODA, Jan: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1964. 320 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Čo prezradí zrezaný strom (1. časť)

LUBICA DVORNICKÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article deals with words used in Slovak dialects to describe the internal structures of wood visible on a cross-section of a tree trunk. It points out the connections between the names of the calendar year (*rok, leto*) and the names of the annual growth of the trunk (*roky, letá, rokoviny*). Also interesting are the words used in Slovak dialects, which refer to the darker layer of lignified cells (*jadro*) and the non-lignified cells that differ in colour and shape (*stržeň*). We are presenting a part of previously unpublished material obtained during research for the Atlas of the Slovak Language, specifically the question focused on the name for the “fleshy centre of a tree trunk (*stržeň*)”. In this section, we concentrate on words that are semantically related to its central position.

Keywords: Slovak dialects, Atlas of the Slovak Language, wood structures visible on a cross-section of a tree trunk

Oddávna mali ľudia k stromom zvláštnu úctu. Nosievali im dary, šepkali do ich dutín svoje túžby a tajomstvá. Slovania vo svojich mýtoch usidlili celý panteón do koruny stromu. „Bohovia sa zabávajú v korune božského duba, obrovského stromiska. Jeho korene tvoria rudné žily v útrobach pramatky Zeme, kmeň má neviditeľný, hoci sa týči ako obrovský stĺp v strede posvätného dubového hája, a preto nevieme, kde presne rastie“ (Hudec,

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí 4. V príspevku sa uvádzajú názvy slovenských obcí a ich okresov v súlade s koncepciou Slovníka slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

2019, s. 20). Niektoré stromy, napríklad ten známy javor, boli zakliatou devou. V tomto príspevku však nebudeme načúvať hovoreným a spievaným slovám zakliatych duší, zamlčaným tajomstvám (ani tým o oslích ušiach). Nebude nám drevo nôtiť:

*Neni som ja drevo, drevo javorovô,
ale som ja dievča z mesta richtárovo.*

Nebude sa ani posmievat': *Kráľ Midas má oslie uši!* Spomínate si na starú grécku báj, v ktorej kráľovi Midasovi za trest narástli oslie uši? Akokoľvek sa to pokúšal utajiť, tajomstvo zašepkané do zeme, z ktorej vyrástol strom, napokon hudobný nástroj rozniesol do sveta.

Nazrieme však do tajomstiev slovnej zásoby, ktorou sa v slovenských nárečiach pomenúvajú štruktúry dreva viditeľné na kmeni zrezaného stromu. A spoznáme aj dušu a srdce stromov.

1. Na zrezaní strome vidno roki

Stromy rastú po celý svoj život. Rastú do výšky a aj ich kmeňu každoročne pribudne jedna vrstva hmoty. Kmeň stromu slúži okrem iného aj ako opora koruny. Preto stromy potrebujú vyvažovať rast koruny primeraným spevňovaním kmeňa. Po zrúbaní alebo spílení stromu sa nášmu oku odhalí prierez kmeňa a na ňom veľmi spoľahlivý archívny záznam, v ktorom vie dendrochronológ čítať ako v otvorenej knihe. Dokáže z nej určiť nielen vek konkrétneho stromu, no aj jeho životné podmienky. Odhalí, či mal strom v jednotlivom roku dostatok či nedostatok vody a živín, či zažil požiare, výbuchy sopiek, veľké zimy alebo vojny. No dávno predtým, ako sa objavila dendrochronológia, ľudia vedeli, čo tie sústredné kruhy na priečnom priereze kmeňa drevín značia. Ako to vieme? Nuž priamo z ich pomenovaní v slovenských nárečiach a vlastne aj v slovenskom spisovnom jazyku. Niektoré z týchto pomenovaní sú zhodné alebo úzko súvisia s označovaním časového úseku či obdobia, ktoré trvá 365 dní alebo 12 mesiacov, teda jedného kalendárneho roku. V slovenských nárečiach sa v tomto význame používajú synonymne slová *rok* a *leto*.

Hodno ešte pripomenúť, že *ročné kruhy* alebo *letokruhy* sa tvoria v mier-
nom klimatickom pásme, kde sa striedajú ročné obdobia. Vtedy sa na jar a v lete tvoria v kmeni bunky takzvaného prvotného či jarného dreva, ktoré sú väčšie a svetlejšie, keďže nimi prúdi veľké množstvo vody. Od leta až

do konca vegetačného obdobia sa tvorí takzvané druhotné či letné drevo, bunky sa zmenšujú a ich steny hrubnú. Tieto dva druhy buniek sa farebne odlišujú a tvoria charakteristické kruhy, ako ich poznáme z prepíleného kmeňa stromu. V tropickom podnebí je rast možný počas celého roku, preto sa letokruhy nevytvárajú alebo sú iba nevýrazné (porov. Kremer, 1984, s. 278 – 279).

Svoje úskalia a špecifiká má nielen určovanie veku stromov podľa letokruhov (to by sme sa museli popasovať s otázkami o falošných, čiastočných aj chýbajúcich letokruhoch), ale aj určovanie rôznych časových úsekov. Slovo *rok* je vo význame 12 mesiacov trvajúceho časového obdobia v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej aj HSSJ²) doložené od 16. storočia: *to sme dokonali meczy sebau, že do roka mam gemu* (pánu Jiríkovi) *čzekaty* (Očová 1582); *misto piva dava se krčmarovi na každý rok ječmene 50 luken* (Orava 1625). V osemnástom storočí mohli ženy obvinené z bosoráctva dostať otázku: *kolko tomu rokou, gako si striga?* (Krupina 1741). Doložené je aj lexikalizované spojenie *Nový rok*, čiže 1. január: *na den Nowiho roku gest obiceg mladim sinkom diwkam hodit, wssakze poctiwe* (Ilava 1640)

Heslo *rok* spracované v Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) má tiež ako prvý význam „obdobie trvajúce obyč. 365 dní al. 12 mesiacov“, za bodkočiarkou upozorňuje aj na blízky významový odtienok „isté časové obdobie vyznačujúce sa pevným začiatkom a koncom, sezóna“. Je to celoslovensky používané slovo, dalo by sa povedať, v dobrom aj v zlom. Či už si žena spomínala, že *po svadbe o ťižďeň muž mi šou gu vojsku a buu tam za pouđruha roka* (Závadka nad Hronom, o. Brezno), alebo *to už bolo na eno päď rokou po vojne* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň). Komusi v Gemeri *roki se tehá to pravo* (Honce, o. Rožňava) a na severe západného Slovenska, keď *začali zvoňit'* (vo veľkonočnom období), *zme bežali na potok umívať sa, abi zme boli celý rok čerství* (Dubnica nad Váhom, o. Ilava). Na východnom Slovensku zachytili aj také proroctvo, že *pridze veľike trapeňe a štiri roki trimadz budze* (Michaľany nad Torysou, o. Sabinov). Či tak bolo, to nevie-

² Za každou exemplifikáciou v HSSJ sa uvádza skratka prameňa a rok zápisu. Keďže skratky by si vyžadovali dodatočný zoznam vysvetliviek, v príspevku ponechávame na orientáciu iba časový údaj. Ak sa ako identifikátor uvádza stolica alebo lokalita, z ktorej doklad pochádza, ponechávame aj tento údaj.

me, ale ak ste počuli, že *robit mi rok pastira* (Brezina, o. Trebišov), nuž také vyjadrenie bolo isté a ľahko sa dalo overiť.

Slovo *rok* je v nárečiach bohato zastúpené v ustálených a frazeologických spojeniach aj v ďalších významoch. Z hľadiska nášho príspevku je však dôležitý práve tento význam.

V etymologických slovníkoch sa dozvedáme, že toto slovo pochádza z praslovanského **rek-ti*, teda „rieť“ (porov. Králik, 2015, s. 509; Machek, 1957, s. 421). Znamenalo „čo je (vy)riecknuté“ (...) z toho ‚vyriecknutá, dohodnutá lehota (v právnom konaní)‘ (...) neskôr zúžené na 12 mesiacov“ (Králik, 2015, s. 509).

Slovo *leto* súčasné slovníky, či už ide o Krátky slovník slovenského jazyka, alebo o Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ), spracúvajú vo význame jedného zo štyroch ročných období v miernom pásme. V Slovníku slovenského jazyka, ktorého šesť zväzkov vychádzalo v rokoch 1959 – 1968, sa slovo *leto* uvádza aj ako ľudový výraz vo význame „rok“. A v tomto význame je doložené aj v HSSJ od 15. storočia spolu s lexikalizovaným spojením *Nové leto* vo význame „Nový rok“: *nedele pred Nowim letem* (1730).

Spojenie *nové leto* je zachytené aj v SSN v hesle *leto* v obciach Kuchyňa (o. Malacky), Slovenský Grob (o. Modra) a Červeník (o. Hlohovec); v hesle *nový* ako *novuo leto* (Mošovce, o. Martin). Pomenúva sa ním „zelená pestro ozdobená halúzka al. stromček, ktorá bola súčasťou jarných obradových obchôdzok“. V SSN je pri hesle *leto* ako prvý celoslovensky doložený význam „ročné obdobie nasledujúce po jari (21. 6. – 22. 9.)“ s bohatým zastúpením lexikalizovaných a frazeologických spojení. Druhý význam „kalendárny rok, 365 dní“ je zriedkavejší a slovo *leto* sa v ňom vyskytuje obyčajne v množnom čísle, za čo iste môže to, že sa často spája s číslovkami: *Sed'end'esiad lied mala, eš'e sa mladá zdala* (Devičie, o. Krupina); *Tri letá sem súžiu pri koňoch* (Rozbehy, o. Senica); *Priébehom niekoľkih liéd viho-rela skoro celá slamenná d'ed'ina* (Veľká Maňa, o. Vrāble). A bolo jedno, či sa niečo konalo alebo dialo *letom-zimu* (Dlhé Pole, o. Bytča), v *le'e-v zime* (Detva, o. Zvolen) alebo *zima-leto* (Buglovce, o. Levoča), vždy to trvalo rovnako dlho – po celý rok.

V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (ďalej SESS) sa uvádza, že slovo *leto* (praslovansky **lěto*) je bez jednoznačného výkladu. „Zaujímavý je predpoklad, že... pôvodným významom mohlo byť ‚pol-

ročné obdobie‘ (v časoch, keď sa ešte nerozlišovali štyri ročné obdobia). Význam ‚rok‘ (...) vznikol posunom ‚počet liet‘ > ‚počet rokov‘“ (Králik, 2015, s. 324).

Uviedli sme príklady so slovami *rok* a *leto* vo význame „kalendárny rok, 365 dní“, lebo nám poskytujú potrebný kontext k pomenovaniu označujúcim letokruhy.

Ako sa vraví na okolí Trnavy – *roki, to sú boki* (Nižnanský, 1988, s. 418). V tejto frazéme sa myslí na to, že s vekom človeku pribúda sadla. Nuž ale, ako sa už neraz potvrdilo, jestvujú paralely medzi človekom a stromom. A slovo *rok* sa zvyčajne v množnom čísle používa aj na označenie ročného prírastku kmeňa stromu. *Roki* poznali nielen v Lamači (o. Bratislava) či Hornej Marikovej (o. Považská Bystrica). Na východnom Slovensku, tu konkrétne v severnom Šariši, tiež *na zrezaní strome vidno roki* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). V Pukanci (o. Levice) boli známi majstri, ktorí z dreva vyrábali nielen súčiastky vozov, náradí a iných potrebných vecí v hospodárstve, no boli aj vynikajúci a skúsení v zhotovovaní nábytku. A platilo u nich, že *roke v dreve sa ňesmeli prepíleť pozdĺž*. Veď ako inak. Drevo, ktoré bolo prepílené pozdĺžne cez letokruhy, bolo nadháňané a *nadháňanuo drevo sa ľahko zlomí f ton mieste, gďe je nadohnatuo* (Pukanec, o. Levice). Letokruhy na priereze stromu vytvárajú takzvanú kresbu. Majstri od dreva vravia, že pri vodorovnom reze *z našich drieu najkrajšie krezbi má dup, oreh a čerešňa* (Pukanec, o. Levice).

V Papradne (o. Považská Bystrica) sa zistilo na pomenovanie ročného prírastku kmeňa slovo *rokovina*, súvisiace so slovom *rok*, takže tam *podľa rokovín najľepšie ziscíš, jako ból strom starí*.

Aj slovo *leto* sa pri označení ročného prírastku kmeňa používa zväčša v množnom čísle. V tomto význame ho v slovenských nárečiach máme doložené zo západného Slovenska: *leto* (Malacky); *letá* (Stupava, o. Bratislava; Bošáca, o. Trenčín).

Slovo *letokruh* nebolo v materiáloch nárečového oddelenia zaznamenané. *Letorast* je v spisovnom jazyku aj v našich nárečiach známy ako „mladý výhonok drevín (za jedno vegetačné obdobie)“, teda v podstate je to „ročný výhonok drevín“. V HSSJ je zaznamenaný od 19. storočia. Etymológovia predpokladajú, že „pôvodne išlo zrejme o označenie prírastku, ktorý vyrástol na strome za jeden rok, odtiaľ aj význam ‚výhonok, vetvička ap.“ (Králik, 2015, s. 324).

Niektorí vidia na priereze kmeňa kruhy a iný zasa pruhy. V Stupave (o. Bratislava) sa pre vrstvu dreva, ktorá vyrástla za jeden rok, teda letokruh, zistilo a už ako zastarané používa pomenovanie *prúh*, zvyčajne tiež v množnom čísle – *prúhi*.

2. Tajomstvá skryté v dreve. Bel' – živé bunky stromu

Roky, rokoviny, letá alebo pruhy – to veru nie je všetko, čo na zrezanom kmeni môžeme uvidieť. Samozrejme, že mnohé závisí od druhu dreviny. Bledšia vrstva dreva pod kôrou rozvádzajúca vodu a živiny sa nazýva *bel'*, resp. *bel* v nárečiach bez spoluhlásky *l'*. Aj na Záhorí má *drevo jadro a bjel* (Brodské, o. Skalica). Nuž a po spílení stromu *bel' sa musela povitínať, lebo to bolo krochkuo drevo* (Pukanec, o. Levice). A v Pukanci naozaj vedeli čosi o dreve a práci s ním.

Na oficiálnej webovej stránke obce Pukanec je uverejnený aj prehľadne spracovaný článok *Časy cechov a remesiel*, ktorý pripravil slovenský folklorista a etnológ Peter Klinko (2003). Dočítame sa v ňom o vývine remeselníckej výroby v Pukanci od jej počiatkov. „Z hlásenia Kráľovskej miestodržiteľskej rade v roku 1847 sa dozvedáme, že v meste pracuje 347 majstrov remeselníkov, spolu s tovarišmi ich je 473. Z toho 86 čižmárov, 74 garbiarov, 45 hrnčiarov, 28 kolárov, 16 grznárov, 15 krajčirov, 14 tesárov, 13 tkáčov, 12 debnárov, 10 kováčov, 8 murárov, 7 klobučníkov, 3 nemeckí garbiari, 2 nemeckí krajčiri, 2 farbiari, 2 stolári, 1 šuster, 1 gombikár, 1 kotlár, 1 zámočník, 1 povrazník, 1 sklenár, 1 fajkár, 1 pekár a 1 mäsiar. Spolu to bolo 25 remesiel združených v jedenástich cechoch (Klinko, 2003). Aj z týchto informácií vidíme, že 28 kolárov, 14 tesári, 12 debnári a 2 stolári už tvorili značný počet (56) majstrov pracujúcich s drevom. A práve tieto remeslá pretrvali najdlhšie: „Len málokteré remeslá pretrvali až do našich čias. Boli to drevospracujúce remeslá: tesári, debnári a kolári, no tých v päťdesiatych rokoch vytlačil nástup motorových vozidiel a traktorov“ (Klinko, 2003). Na slová pukanských majstrov sa teda môžeme spoľahnúť.

Krochké, teda mäkké drevo malo aj svoje výhody, lebo *s krochkin drevon sa ľachko robí* (Pukanec, o. Levice), na druhej strane sa takéto krehké drevo ľahko drobí a láme. Svedčia o tom aj nasledujúce doklady: *Staruo drevo je uš krochkuo* (Liptovské Behárovce, o. Liptovský Mikuláš). Táto vedomosť je doložená aj v HSSJ z 18. storočia. Vtedy takisto *bel stromowy* alebo, inak

povedané, *dreweny bel* odstraňovali: *kúru nebo bel obhupugem z drewa*. Pre niektoré druhy stromov je bel'ové drevo typické. Napríklad *cer má mnoho bele* (Bošáca, o. Trenčín). Slovo *bel'* sa vyskytuje v mužskom i ženskom rode.

3. Tajomstvá skryté v dreve. Jadro a stržeň – duša stromu

Keď si predstavíme priečny rez kmeňa, v jeho strede je buď farebne odlišená tmavšia vrstva zdrevnatených buniek – *jadro*, alebo sa v strede ročných kruhov nachádza farebne aj tvarovo odlišený *stržeň*, ktorý je mäkkší, zvyčajne ho tvoria nezdvretané bunky.

Rozdiely v jadre kmeňa stromov sú kritériom na rozdelenie drevín podľa vnútornej štruktúry dreva. Bezjadrové dreviny môžu byť bel'ové (napr. breza previsnutá, jelša lepkavá, hrab obyčajný, javor horský, topoľ osikový) alebo sú to dreviny s bel'ou a vyzretým drevom (napr. smrek obyčajný, jedľa biela, buk lesný, javor poľný, lipa malolistá, lipa veľkolistá). Takzvané jadrové dreviny majú bel' a jadro (napr. borovica lesná, dub zimný, dub letný, agát biely, orech kráľovský, topoľ čierny), niektoré k tomu ešte aj vrstvu vyzretého dreva (napr. jaseň štíhly, brest horský, vrbu). Nuž a niektoré dreviny majú nepravé jadro (buk lesný, javor horský, breza previsnutá, breza biela). Tieto informácie sme čerpali aj z webovej stránky Atlas drevín.sk (www.atlasdrevin.sk).

Jadro stromu má na rozdiel od bele najtvrdšie a najvzretejšie drevo, preto je *doska z jadra trvanlivejšia* (Pukanec, o. Levice). Doska pochádzajúca zo strednej časti kmeňa sa preto volala *jádrístá deska* (Rozbehy, o. Senica). Aj o človeku, ktorý je zdravý a silný, sa povie, že je *dobrého jadra* (Bošáca, o. Trenčín).

Jadrové drevo je tmavšie sfarbené. Aj to je dôvod, že sa na jeho označenie zaznamenalo lexikalizované spojenie *čierná duša*: *Čerešnovi potpní g má čiernú dušu* (Dolná Súča, o. Trenčín). V gemerských nárečiach sa stredová časť kmeňa stromov volá *červeň*. Slovo môže byť ženského i mužského rodu. Vravelo sa, že *zdraví strom má velé šervení* (Sirk, o. Revúca). O pevnosti a trvanlivosti jadra stromu svedčí aj vyjadrenie, že *duboví šerven dlúho vitríme aj vo vode* (Roštár, o. Rožňava).

Pre štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ 4) sa zisťovali odpovede na otázku, ako sa pomenúva „dužinatý stred kmeňa (stržeň)“. Na pracovnej mape je zachytených takmer 50 pomenovaní s mnohými fone-

tickými, morfológickými a slovotvornými variantmi. Pre veľkú diferencovanosť získaných odpovedí nebola mapa do lexikálneho zväzku zaradená. Dôvodom mohlo byť aj to, že pri nespracovanom dotazníkovom materiáli vždy stojíme pred problémom, či daná odpoveď je vierohodná alebo ide o nepochopenie otázky pri terénnom výskume. Sprostredkujeme časť tohto materiálu s vedomím, že na viacerých miestach bude potrebné na isté pochybnosti upozorniť.

V opise slovnej zásoby v štúdii *Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia* je jasne odlišené *jádro* „stred kmeňa“ a *duša* „riedky stred bazy (na pukál, na strekáč)“ (Nižnanský, 1988, s. 404). Podobne je to aj v záhorských nárečiach. Nuž ale na juhu stredného Slovenska sa niekto vyjadril: *Stržen, to je tvrdó u duba* (Ozdín, o. Lučenec). Z oblasti topoľčianskych nárečí je v kartotéke SSN doklad: *Pílime, pílime, ale ten stržleň ňi a ňi prepílit* (Ludanice, o. Topoľčany). Na časti slovenského územia má teda slovo *stržeň* potvrdený význam tvrdej stredovej časti stromu.

V HSSJ sa ako prvý pri hesle *stržeň* spracúva význam „stredná časť rastlinných osí, vnútorná výplň byle al. kmeňa rastlín“. V dokladoch sa dočítame aj to, že *pod nj* (kôrou) *gest w stromjch drewo a w krowinách žilowatina, w obogjch pak y prostred gádro neb stržen se nalezá* (1798).

Materiál zozbieraný pre ASJ 4 je rôznorodý a zaujímavý. Najrozšírenejším pomenovaním pre dužinatý stred kmeňa je *stržeň*, ktoré sa používa v rôznych fonetických variantoch vo všetkých slovenských makroareáloch a je aj botanickým názvom pre „jadro rastlinnej osi“. Podoba *stržen* je typická pre nárečia, ktoré nemajú vo svojom systéme spoluhlásku *ň*. V tých južnostredoslovenských nárečiach, kde sa *-n*, *-ň* na konci slova mení na *-m*, je v nominatíve a akuzatíve podoba *stržem* (v nepriamych pádoch je už však *-ň-*). Doklady s touto podobou sa získali v obciach Dolné Rykynčice (o. Krupina), Zombor (o. Modrý Kameň), Ľuboreč (o. Lučenec). Ako sa tento mäkký *stržeň* odstraňoval z bazy, nám ukazuje nasledujúci doklad z kartotéky SSN: *Ak popadli d'ekäde po jarkáh biedzu, vistružlikali z nej ženám cievke na tkaňa. Na to im bou zapotrebe aj ňeboštok, s tem vivrtali voka stržem z biedze* (Čelovce, o. Modrý Kameň). Fonetický variant *stržleň* sme už uviedli. Bol zaznamenaný aj pri výskume pre ASJ 4 v obci Ludanice (o. Topoľčany), hoci tu sa význam mäkkej časti kmeňa vetným dokladom nepotvrdil.

Na východnom Slovensku je podoba slova *stržeň* najviac foneticky diferencovaná, čo vyplýva už z toho, že nárečia východného Slovenska nemajú slabičné *r*, *l*. Najrozšírenejšie doložené podoby *steržeň*, *stiržeň*, *strižeň* potvrdzuje v Slovníku šarišských nárečí F. Buffa, kde *strom ma f štretku stiržeň* (Buffa, 2004, s. 259).

V materiáli získanom výskumom podľa dotazníka sú zväčša iba jednoslovné doklady, no občas explorátori zapísali i vetičku alebo vysvetlivku. Doklad z Gemera, v ktorom informátor vraví, že *sterzien ma smerek* (Rejdová, o. Rožňava), je zaujímavý aj z hľadiska významu slova a rozlišovania/nerozlišovania všetkých skutočností. Smrek je podľa triedenia drevín na základe vnútornej štruktúry dreva bezjadrová drevina s belou a vyzretým drevom, preto ťažko možno túto odpoveď považovať za výstižnú vzhľadom na kladenú otázku. Odpovedí vyvolávajúcich pochybnosti je v tomto materiáli viac. Informátori mali praktické skúsenosti a nepotrebovali triediť dreviny podľa vnútornej štruktúry dreva, ale podľa úplne iných kritérií.

V SESS sa z hesla *stržeň* dozvedáme, že toto slovo, ktoré má viaceré významy – „prostriedok (vredu, rastlinnej osi ap.); (zo zeme trčiaci) koreň, kmeň“ – je v písomných dokladoch zaznamenané od 17. storočia, no bolo to slovo pravdepodobne známe už v praslovančine. Je odvodené od slova **strǣz* s významovým vývinom „stred (rieky)” > „stred, prostriedok“ (stred vredu) > „stred, jadro rastlinnej osi“ (stred stromu) > „koreň, kmeň“ (Králík, 2015, s. 563).

So slovom *stržeň* úzko súvisí slovo *dreň*. V materiáli získanom pre ASJ 4 je slovo v podobe *dreň* zaznamenané v obciach Rajec (o. Žilina), Detva (o. Zvolen) a v podobe *dren* v Beluši (o. Ilava). Vo východošarišskej obci Bystré (o. Gíraltovce) ho poznajú v podobe *driň*. Túto podobu i nárečový typ potvrdzuje aj F. Buffa v Slovníku šarišských nárečí (2004, s. 63). Predpokladá sa, že slovo vzniklo podľa českého *dřeň*, ktoré sa interpretuje ako pôvodné **zdřeň* zo staršieho *střeň* < *stržeň* s významom „jadro, dreň“ (Králík, 2015, s. 133).

Sémanticky so slovom *stržeň* s významom „stred, jadro rastlinnej osi“ súvisí aj nasledujúca skupina pomenovaní. Slovo *stred* (Dulovce, o. Hurbanovo) z juhozápadoslovenskej nárečovej oblasti má jednotlivý výskyt. V tejto obci slovo *stržeň* vyložili ako „uschnutú haluz bez listov“. Pomenovanie *striedka* vo variantnej podobe *srietka* (Rakytovce, o. Banská Bystrica; Dolné

Rykynčice, o. Krupina; Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota) a *strieda* (Povrazník, o. Banská Bystrica) s fonetickými variantmi *sriedza* (Breziny, o. Zvolen) a *srieda* (Jasenie, o. Brezno; Horné Mladonice, o. Krupina; Žakýl, o. Banská Štiavnica; Hrušov, o. Šahy) boli, ako vidno, zaznamenané v oblasti niekoľkých južnostredoslovenských nárečí. Pre gemerské a východoslovenské nárečia sú typické podoby *stredok* (Markuška, o. Rožňava), *štedok* (Porúbka, Bunkovce, o. Sobrance) a *stredok* (Dobšiná, o. Rožňava; Batizovce, o. Poprad; Jaklovce, o. Gelnica; Sedlice, o. Prešov), *štedek* (Mokroluh, o. Bardejov), *sredok* (Nižná Šuňava, o. Poprad). Na západnom Slovensku sa získali aj predponové podoby *prostridek* (Moravský Ján, o. Malacky; Komjatice, o. Nové Zámky), aj v spojení *prostrédek stromu* (Semerovo, o. Hurbanovo).

V SESS vo výkladoch slova *stred* a *srdce* zisťujeme, že pochádzajú „od rovnakého koreňa“ a „srdce sa považovalo za stred tela“ (Králík, 2015, s. 559). V materiáli získanom pre ASJ 4 sa na strednom Slovensku ako pomenovanie pre „dužinatý stred kmeňa“ zachytila na Orave v severo- i južooravských nárečiach a v severonitrianskych nárečiach podoba *srce* (Čimhová, o. Trstená; Krivá, o. Dolný Kubín; Liešťany, o. Prievidza). Na západnom Slovensku sa podoba *srco stroma* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava) vyskytla v modranských nárečiach. Bežnejšie sa pomenovanie *srdco* v príslušných fonetických variantoch zachytilo na východnom Slovensku. Podoba *šerco* (Výšné Repaše, o. Levoča; Henclová, o. Spišská Nová Ves; Richnava, Prakovce, o. Gelnica; Široké, o. Prešov; Červenica, Šarišské Dravce, Torysa, Kamenica, o. Sabinov; Miňovce, o. Stropkov) a *šerco* (Jaklovce, o. Gelnica; Novosad, o. Trebišov) sa zaznamenala v spišských, šarišských a zemplínskych nárečiach. V juhozápadošarišských nárečiach ju použili aj v zdrobnej forme *serdečko* (Hrabkov, o. Prešov).

S centrálnym postavením jadra alebo stržňa je spojené pomenovanie *duša*. Odvodzuje sa od rovnakého koreňa ako slovo *duch* a to súvisí so slovom dýchať. „Použitie typu *ľudská duša* súvisí s predstavou o nositeľovi života, ktorý uniká s posledným vydýchnutím...; odtiaľ i významy...‘vnútorná časť niečoho‘...“ (Králík, 2015, s. 139). Význam „mäkká výplň rastlinnej byle a pod., dreň“ osobitne ako ľudový alebo regionálny vyčleňuje aj Slovník slovenského jazyka a SSSJ.

Slovo *duša* sa v skúmanom význame vyskytlo v západoslovenskom makroareáli v záhorských, trnavských a severotrenčianskych nárečiach, zo

stredného Slovenska v liptovských a z východného Slovenska v spišských, šarišských a abovských nárečiach v týchto konkrétnych lokalitách: Rozbehý (o. Senica), Križovany nad Dudváhom, Brestovany (o. Trnava), Rosina (o. Žilina), Bobrovník (o. Liptovský Mikuláš), Žehra (o. Spišská Nová Ves), Župčany (o. Prešov), Nemcovce (o. Giraltovce), Záhradné (o. Prešov), Nižná Hutka (o. Košice).

V SSN sa slovo *duša* vo význame „mäkká časť rastlinnej byle“ spracúva ako 8. význam. Je doložené jasnými a výstižnými dokladmi: *Duša, to je stret stromu, takuo rietko* (Pukanec, o. Levice); *Gbezová duša sa lachko višparchala* (Brestovany, o. Trnava). Doklad z Dolnej Súče s lexikalizovaným spojením *čierná duša* sme už uviedli pri jadrovom dreve stromu.

Ak niekomu bije srdce a dýcha, je považovaný za živého. Hoci sú pre ASJ nasledujúce pomenovania pre „dužinatý stred kmeňa“ zachytené iba ako jednotlivé výskyty, predsa tak významne súvisia s touto skupinou pomenovaní, že ich nechceme obísť. Na strednom Slovensku sa zaznamenalo pomenovanie *živuot stroma* (Tajov, o. Banská Bystrica) a na jazykovo i nárečovo zmiešanom území so západoslovenským nárečovým typom zasa formálne adjektívna podoba *živé* (Hody, o. Galanta).

Na záver tejto časti spomenieme ešte dve pomenovania, s ktorými sme sa už stretli pri tvrdom strede stromu. Prvým z nich je *červeň*. Ak prijmeme údaje získané pre ASJ 4, tak sa rozšíri areál výskytu slova vo význame „stredová časť kmeňa stromov“ z gemerských aj do južnej časti pohronských nárečí: *červeň* (Gondovo, o. Levice), ale aj východošarišských a užských nárečí: *červíň* (Okruhlé, o. Giraltovce; Ladomirová, o. Svidník). Najmä ak nebudeme veľmi klásť dôraz na rozdiely medzi jadrom a stržňom. V obci Vyšné Remety (o. Sobrance) však tento rozdiel informátor potvrdil. Na pomenovanie pevného stredu stromu, konkrétne duba, použil slovo *červíň* a ako odpoveď na otázku, ako sa volá „dužinatý stred kmeňa“, uviedol slovo *jadro*.

Aj slovo *jadro* sme už spomenuli ako pomenovanie stredovej najtvrdšej časti stromov. Pri dotazníkovom výskume pre lexikálny zväzok ASJ sa zaznamenalo v 20 lokalitách ako odpoveď na otázku, ako sa označuje „dužinatý stred kmeňa“. Môže tu ísť o prípad nepochopenia otázky alebo nerozlišovania medzi drevinami s jadrom a so stržňom. V každom prípade má slovo *jadro* opodstatnenie ako pomenovanie stredu stromu. Vyskytuje sa miestami na strednom (na Orave, v Tekove, vo zvolenských a v gemer-

ských nárečiach) a východnom Slovensku (v šarišských a zemplínskych nárečiach a tiež v oblasti užských nárečí), na západnom Slovensku je zastúpené vo viacerých juhozápadoslovenských nárečiach (v záhorských, trnavských, považských, stredonitrianskych). Doložené je v príslušných fonetických variantoch: *jadro* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava; Dolný Hričov, o. Bytča; Stožok, o. Zvolen; Župkov, o. Nová Baňa; Malcov, Dlhá Lúka, o. Bardejov; Chotča, o. Stropkov; Vyšné Remety, o. Sobrance); *jád-ro* (Brodské, o. Skalica; Koválov, Sobotište, o. Senica; Plavecký Mikuláš, Kostolište, o. Malacky; Karlova Ves, o. Bratislava; Igram, Častá, o. Modra; Tvrdomestice, o. Topoľčany; Lančár, o. Piešťany; Slatinka nad Bebravou, o. Bánovce nad Bebravou; Kameňany, o. Revúca; Betliar, o. Rožňava) a *jäd-ro* (Osádka, o. Dolný Kubín).

Etymológia slova je síce bez jednoznačného výkladu, no ponúka niekoľko možných vysvetlení. Praslovanská rekonštruovaná podoba je **ędro*. Výklad predpokladajúci, že nosovka **ę* je indoeurópske **en* značiace „v, vnútri“ a druhá časť slova **-dro* je od indoeurópskeho **deru-*, **dr(e)u* „strom“, teda *jadro*, „čo je v strome, vnútri stromu“ (Králík, 2015, s. 238) vedie k významovému prepojeniu so slovami súvisiacimi s centrálnym umiestnením jadra aj stržňa. Tým sme sa venovali v tejto časti príspevku. Uvádzajú sa aj iné výklady. Jeden z nich predpokladá, že ide o odvodeninu od indoeurópskeho **oid-* „nafukovať sa“ (Králík, 2015, s. 238). Tu je azda aj sémantické spojenie so skupinou pomenovaní, ktorej sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

Opäť sme sa presvedčili o tom, že ľudia sú so stromami spätí osobitým spôsobom a výrazne sa to prejavuje aj v pomenovaniach častí stromu. Pre ľudí, ktorí majú stromy v srdci, je isto zaujímavé, že aj stromy môžu mať vnútri vo svojom strede srdce.

LITERATÚRA

ASJ 4 – Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

HUDEC, Ivan: Báje a mýty starých Slovanov. Bratislava: Veda 2019. 144 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda – JÚEŠ SAV 2015. 704 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

KREMER, Bruno P.: Stromy. 2. vyd. Bratislava: Ikar 2003. 288 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

NIŽNANSKÝ, Jozef R. – PALKOVIČ, Konštantín: Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia. In: Dejiny Trnavy. Zost. J. Šimončíč – J. Watzka. Bratislava: Ikar 1988.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1 087 s.

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.

Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R. Ved. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

KLINKO, Peter: Časy cechov a remesiel. Dostupné na <https://www.pukanec.sk/casy-cechov-a-remesiel.html>.

ZUBČEK, Vladimír: Atlas drevín. Dostupné na <https://www.atlasdrevin.sk/sk/clanok/53-zaklady-nauky-o-dreve-rozdelenie-drevin-podla-vnutornej-struktury-dreva>.

ROZLIČNOSTI

O slovese väzbit'

Na pracovníčky jazykovej poradne sa obrátila PR manažérka z oblasti kultúry s otázkou, či možno v slogane ku kultúrnemu podujatiu použiť imperatív *Väzbi!* ako metaforu na výzvu k aktivite, solidarite a vytváraní spojení prostredníctvom kníh a knižnej väzby.

Nedokonavé sloveso *väzbit'* sa v jazykovej praxi používa už dlho, no zatiaľ sa lexikograficky nespracovalo. Zo slovotvorného hľadiska ide o de-substantívum odvodené od podstatného mena *väzba* pridaním prípony *-it'* k slovotvornému základu *väzb-*. Podstatné meno *väzba* je však samo osebe deverbatívum, utvorené z nedokonavého slovesa *viazať* zmenou základu na *väz-* a pridaním prípony *-ba*, ktorou sa tvoria dejové substantíva. Podobne sa utvorili aj ďalšie podstatné mená, napr. *tvoriť* – *tvorba*, *voliť* – *voľba*, *siať* – *sejba*, *krúžiť* – *kružba*, od nich sa však ďalej slovesá neodvodili.

V českom jazyku sa používa sloveso *vazbit*, Josef Šimandl v príspevku *O slovesu vazbit a co s ním souvisí*¹ v časopise *Naše řeč* (2002) konštatoval, že jeho pozícia v slovotvornom postupe je ojedinelá, ale nie bezprecedentná. Na porovnanie uvádza ďalšie príklady: „... *hřmít* – *hřmot* – *hřmotit* (srov. *i drkotat*...); *hanit* – *hanba* – *hanbit se a zahanbit*...“. Ani pre slovenčinu nie je tento spôsob tvorby slovesa zvyčajný, rovnako sa odvodilo sloveso *hanbit'* sa od podstatného mena *hanba* (*hanit'* – *hanba* – *hanbit'* sa) či *svadbit'* sa od podstatného mena *svadba*². Tak ako v češtine, aj v slovenčine máme sloveso *hrmotiť* (*hrmieť* – *hrmot* – *hrmotiť*), v Slovníku súčasného slovenského ja-

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Dostupné na http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7686#_ftn1.

² Výraz *svadba* má pôvod v praslovanskom slovese **svatiti se* „stávať sa príbuznými“ alebo podľa iného výkladu **syiti se* „sýtiť sa“, porov. Stručný etymologický slovník slovenčiny (2015). Zachovalo sa v nárečovom slove *svatat'* vo význame „nahovárať do manželstva, zasnubovať“, porov. Slovník slovenského jazyka (1964).

zyka (2006) sa spracovalo ako variant k slovesu *hrmotat'*. Dodávame, že aj od iných desubstantív odvodených z podstatných mien zvukomalebného rázu zakončených na *-ot* sa v slovenskom jazyku tvoria slovesá, a to pravidelne s príponou *-at'*, napr. *dupat' – dupot – dupotat'*, *búchať – buchot – buchotat'*, *praskať – praskot – praskotat'* (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966).

V korpusových textoch³ nájdeme vyše sto dokladov použitia výrazu *väzbiť* (najčastejšie sú tvary 3. osoby sg. a pl. v prítomnom a minulom čase *väzbí, väzbili, väzbilo*, činné prítomné prídastie *väzbiaci* a slovesné podstatné meno *väzbenie*), zväčša v súvislosti s profesionálnym ozvučovaním priestoru. Slovo *väzbiť* využívajú v profesionálnej komunikácii technici zabezpečujúci optimálny prenos a šírenie zvuku (hovoreného, spievaného slova alebo hudby) na verejných kultúrnych či spoločenských podujatiach, pričom súvisí s terminologickým spojením z oblasti elektroakustiky *spätná väzba*⁴. Vzniku tohto fyzikálneho javu, ktorý môže nastať, keď sa pri ozvučovaní priestoru pomocou mikrofónu určitá časť zosilneného zvuku vracia späť do mikrofónu, sa zvukári snažia pri nastavovaní mikrofónov, zosilňovačov a reproduktorov zabrániť, prípadne ho ako poruchu odstraňujú. Nežiaduca akustická spätná väzba sa prejavuje pískaním, kvílením mikrofónu alebo hudobných nástrojov, napr. gitary. Spätná väzba môže byť v hudobnej produkcii vytváraná aj zámerne na docielenie rôznych zvukových efektov. Sloveso *väzbiť* sa používa na ekonomizáciu textu, napr. vyjadrenie *väzbí to, zvuk väzbí* nahrádza viacslovné, opisné *zvuk vytváral neželanú väzbu* a pod. Môžeme ho zaradiť k profesionálnemu slangu.

Medzi dokladmi z korpusu prevažujú príklady na vyjadrenie neželanej spätnej väzby (v dokladových vetách sme podčiarkli slovné spojenia, ktoré sa podieľajú na negatívnej konotácii sledovaného výrazu): *Prepáčte zniženu kvalitu zvuku, ale väzbia nám mikrofóny, z prenosového voza mi oznámili, že na odstránení poruchy sa pracuje...* (Lasica – Satinský: Súborné dieľo 2. 1998.) – *Problém spôsobilo jeho basové kombo, ktoré neznesiteľne*

³ Korpus Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01) vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpusu (SNK prim 9.0) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i. [cit. 15. 5. 2025].

⁴ Termín z rádiotechniky *spätná väzba* s významom „prenos energie z jednej kmitajúcej sústavy do druhej“ sa uvádza ako dokladové spojenie v hesle *väzba* v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2021). Ďalším významom slovného spojenia *spätná väzba* sa v príspevku nevenujeme.

väzbilo. (birdz.sk) – *Odpustíte techniku, ktorou je Subclub povestný, teda väzbiaci hlučiaci sa z reproduktorov, i otrasné svetlo.* (artattack.sk) – *Výber vhodného typu ozvučenia je veľmi dôležitý faktor rovnako ako jeho celkové zladenie a umiestnenie. Nesprávna kombinácia a umiestnenie môže spôsobiť veľa nežiaducich javov, najčastejšie brum alebo väzbenie – tzv. pískanie, nepríjemný dojem pri hlasnom počúvaní, skreslenie zvuku a podobne.* (eriksoft.sk)

Vyberáme však aj dva doklady, ktoré možno považovať za vyjadrenie o zámernej spätnej väzbe na hudobnom koncerte: *Kopa disharmónií, veľa väzbenia a podobných pazvukov, celok rozhodne neznie pekne, príjemne, ale zato impozantne a má riadne ťaživú, stiesňujúcu atmosféru akejsi bezmennej hrôzy.* (metalopolis.net) – napriek tomu, že autor výpovede použil výrazy a spojenia *pazvuk; celok neznie pekne; riadne ťaživá, stiesňujúca atmosféra*, pravdepodobne usúdil, že hudobníci *väzbením* a ďalšími prostriedkami dosiahli svoj cieľ, koncert považoval za úspešný a vyjadril sa o ňom pochvalne (*impozantné znenie celku*). *Upútajú kvilivé a väzbiace gitary a zaujímavé basové vyhrávky.* (metalopolis.net) – sloveso *upútajú* i prídavné meno *zaujímavé* na konci výpovede nasvedčujú, že ide o kladné hodnotenie.

V korpusových textoch sa vyskytlo aj odvodené dokonavé sloveso *zaväzbiť* s významom „vydať nepríjemný zvuk v dôsledku akustickej spätnej väzby“, napr. *v jednej chvíli mi to zaväzbilo a odvtedy mám tinnitus* (exitmusic.org) – *Ak ale zvukári nie sú schopní nazvučiť jedného pesničkára a občas „zaväzbiť“ aj mikrofón konferansu, je niečo v neporiadku.* (folk.sk)

Sloveso *väzbiť* sa sporadicky používa aj v iných oblastiach, napr. v strojnictve, chémii, v oblasti informačných technológií i v bežnej komunikácii vo význame „spájať, viazať“, napr. *Stačí iba väzbiť profily a zostaviť požadovanú konštrukciu.* (aluteck.sk) – *Reťazce sa začínajú chemicky väzbiť pri teplote od 110 °C do 140 °C.* (vak.sk) – *Pracovné úkony je možné logicky väzbiť, čo umožní predísť chybám pri manipulácii s nimi.* (ProIN, 2012) – *Tieto efekty sú v zbere Technik podľa historických záznamov aj podľa súčasnej situácie umocňované sociálnym väzbením pokračujúcim aj po návštevách v bratislavských reštauráciách.* (technik.stuba.sk)

V korpuse môžeme nájsť aj ďalšie prefixálne odvodeniny: *priväzbiť, odväzbiť, preväzbiť, naväzbiť, zaväzbiť, zväzbiť, neväzbiť*. K. Hegerová vo svojom príspevku (1997) zaradila slovesá *priväzbiť, odväzbiť* použité

v technickej norme z oblasti počítačovej terminológie k slangovým slovám nahrádzajúcim ustálené spojenia *utvoriť väzbu*, *zrušiť väzbu*.

V prípade jazykovoporadenskej otázky ide pri zvolaní *Vážbi!* o expresívne vyjadrenie povzbudzovania účastníkov k vytváraniu medziľudských väzieb prostredníctvom literatúry. Použitie slovesa *vážbiť* v spojení s väzbou kníh, teda so spájaním jednotlivých listov knihy do celku, vnímame v slogane ako vtipné, originálne, no len príležitostné. Na vyjadrenie väzby kníh sa zaužívalo sloveso *viazat'*.

Môžeme teda konštatovať, že nedokonavé sloveso *vážbiť* sa najčastejšie používa v elektroakustike vo význame „v dôsledku akustickej spätnej väzby vydávať neprijemný (spravidla nežiaduci) zvuk, pískanie“ ako príznakový jednoslovný náprotivok spojenia „vytvárať nežiaducu spätnú väzbu“, takže navrhujeme, aby sa v budúcnosti lexikograficky spracovalo ako profesionalizmus. V prenesenom význame sa využíva príležitostne ako expresívne hovorové slovo aj v ďalších sférach, zrejme keď potrebuje používateľ vyjadriť silné spájanie, viazanosť, silnú väzbu. V štylisticky neutrálnej komunikácii ho možno nahradiť ustálenými výrazmi *spájať*, *viazat'*.

Judita Páleníková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

HEGEROVÁ, Katarína: Terminologické otázky technických noriem. In: Kultúra slova, 1997, roč. 28, č. 6, s. 330 – 336.

Krátky slovník slovenského jazyka. 5. vyd. J. Kačala (red.). Martin: Matica slovenská 2020. 960 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. 1 134 s.

ŠIMANDL, Josef: O slovesu *vazbit* a co s ním souvisí. In: Naše řeč, 2002, roč. 85, č. 3, s. 158 – 161.

Vtáka poznáš po perí, človeka po nárečí (Mapka, aplikácia na zobrazenie nárečových ukážok na mape)

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ SAV) pracuje už niekoľko rokov na digitalizácii domáceho nárečového výskumu. Participuje tak na uchovaní autentickej podoby dialektov nielen na potreby ďalšieho lingvistického výskumu, ale tiež na sprístupnenie jazykového dedičstva ďalším generáciám používateľov slovenčiny. Najnovším prírastkom na poli digitálnych nástrojov JÚĽŠ SAV je aplikácia Mapka, ktorú predstavilo oddelenie Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) vo februári 2025. Na úvod však spomeňme i ďalšie projekty z oblasti elektronizácie nárečových textov, ktoré vznikli na pôde ústavu.

V začiatkoch elektronizácie slovenských nárečových zdrojov vznikli elektronické verzie Slovníka slovenských nárečí A – K (1994) a Slovníka slovenských nárečí L – P (2006), prístupné prostredníctvom portálu <https://slovník.juls.savba.sk>. Toto lexikografické dielo zachytáva apelatívnu lexiku slovenských miestnych dialektov a podáva informatívny obraz o jazykovo-zemepisnej, sémantickej a štylovej diferencovanosti slovenskej nárečovej lexiky z celého územia národného jazyka.¹ Na portáli je možné vyhľadávať v slovníku prostredníctvom zadania heslového slova alebo jeho časti.²

Z digitalizačných projektov stoja za zmienku aktivity oddelenia SNK. Projekt Archív nárečí SNK³ začal vznikať v roku 2013 v spolupráci so slovenskými univerzitami a individuálnymi prispievateľmi ako rozsiahly elektronický súbor zvukových záznamov nárečových prehovorov, určený najmä pre dialektologický výskum, no užitočný aj pre iné spoločenskovedné disciplíny. V rokoch 2014 – 2022 sa budoval Korpus nárečí SNK⁴, ktorý

Článok vznikol v rámci projektu Slovenský národný korpus, ktorý podporuje Slovenská akadémia vied, Ministerstvo školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

¹ Viac porov. na https://www.juls.savba.sk/pub_ssn.html.

² Pri vyhľadávaní v Slovníku slovenských nárečí môže používateľ využiť všetky výhody vyhľadávacieho rozhrania slovníkového portálu a hľadať napr. presne (heslové slovo), pomocou predpony (prefix), prípony (sufix), časti slova či pomocou zástupných znakov (regulárny výraz).

³ Viac informácií o Archíve nárečí SNK je dostupných na <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/databazy/archiv-nareci/>.

⁴ Viac informácií o korpuse možno nájsť na <https://korpus.sk/korpus-nareci-slovenskeho-narodneho-korpusu/>.

zhromažďuje textové prepisy nárečových záznamov a/alebo transkriptov a jednotne ich spracováva. V roku 2022 bola verejnosti sprístupnená aktualizovaná verzia nárečového korpusu *dialekt-5.0*, obsahujúca viac ako 980-tisíc textových jednotiek (tokenov).

V roku 2024 bola na počesť A. Habovštiaka, autora 4. zväzku Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ), zverejnená prvá verzia Digitálneho Atlasu slovenského jazyka⁵. Ide o projekt dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV a je v ňom verejnosti sprístupnená nárečová lexika, spracovaná knižne v 4. zväzku tohto národného makroatlasu slovenských nárečí. Projekt atlasovej digitálnej databázy slovenských nárečí nadväzuje na tradíciu lingvistickej kartografie, ktorá sa v slovanskej dialektológii rozvíja metódami jazykového zemepisu. Na digitalizovaných mapách sú zobrazené rôznorodé vytypované nárečové javy v ich priestorovom ukotvení tak, ako ich nájdeme v tlačenej podobe 4. zväzku ASJ. Digitálna databáza je dostupná verejnosti bez registrácie prostredníctvom webového rozhrania <https://digiasj4.juls.savba.sk/>.

V roku 2025 oddelenie SNK v spolupráci s odborníkmi na nárečia predstavilo verejnosti už v úvode spomenutú aplikáciu Mapka. Základom aplikácie je interaktívna mapa, ktorá slúži na vizualizáciu nárečových ukážok z rôznych lokalít. Mapka predstavuje modernú a prehľadnú formu prezentácie jazykových dát, ktorou sa približujú výsledky dlhoročného a metodologicky náročného jazykového výskumu bežnému používateľovi slovenčiny. O popularite aplikácie svedčí 7 200 pozretí z 50 krajín sveta za necelé štyri mesiace jej používania a jej 4 300 jedinečných návštevníkov.⁶

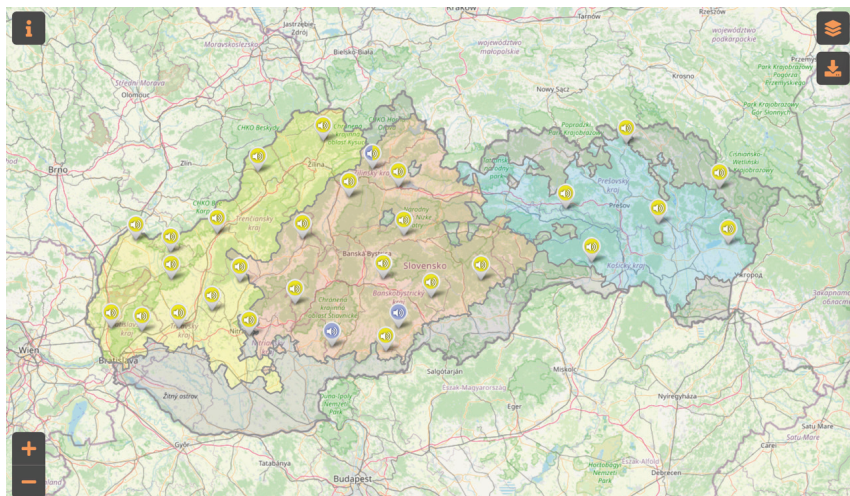
Aplikácia vznikla na technickom základe českej verzie aplikácie Mapka, ktorú vyvíja Ústav Českého národného korpusu Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Táto verzia bola prispôbena potrebám vizualizácie nárečových ukážok z územia Slovenska. Na rozdiel od spomenutých projektov je aplikácia Mapka určená najmä pre širšiu verejnosť a jej cieľom je prezentovať výsledky doterajšieho výskumu pútavo a prakticky. O to sa usiluje tím pracovníkov SNK: K. Gajdošová, P. Malčovský, K. Bobeková, R. Krolčíková a M. Majerčíková (posledné tri v mediálnom priestore). Mapka má potenciál byť nielen nástrojom na popularizáciu, ale aj didaktic-

⁵ Viac informácií o projekte možno nájsť na <https://digiasj4.juls.savba.sk/info.html>.

⁶ Údaje o používaní aplikácie Mapka pochádzajú zo štatistických nástrojov spoločnosti Google. Za ich sprístupnenie ďakujeme P. Malčovskému.

kou pomôckou pri výučbe slovenčiny, kde originálne poslúži na demonštráciu diverzity slovenských nárečí.

Mapka je bezplatne dostupná prostredníctvom webového rozhrania <https://mapka.korpus.sk> a jej používanie nie je viazané na registráciu. Aplikácia ponúka nárečové ukážky z relevantných odborných publikácií alebo zo súkromných nárečových archívov⁷. Po jej otvorení sa zobrazí mapa Slovenskej republiky s vyznačenými základnými nárečovými makroareálmi a obcami, z ktorých pochádzajú ukážky nárečových prejavov (v súčasnosti podľa zdrojov označené žltým a fialovým markerom).

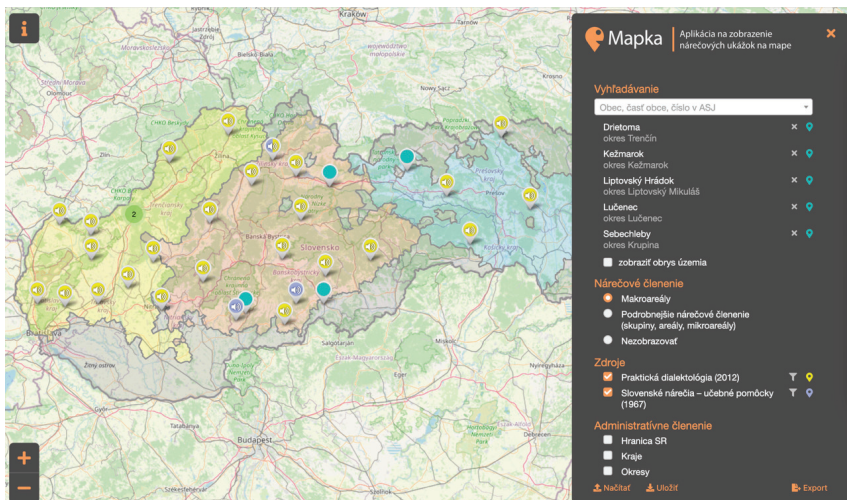

Obrázok 1. – Úvodné zobrazenie mapy s markermi signalizujúcimi obce, ku ktorým sú dostupné ukážky zo spracovaných zdrojov (z 2. 5. 2025)

Prednastavené nárečové členenie Slovenska vychádza z nárečovej mapy J. Štolca publikovanej v ASJ (1968). Ukážky nárečových nahrávok pochádzajú v súčasnosti z odborných zdrojov Praktická dialektológia: vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu (Múcsková – Muziková – Wambach, 2012) a Slovenské nárečia (1967). V pravom menu je možné zvoliť podrobnejšie delenie na nárečové skupiny, areály a mikroareály. Mapa v aplikácii

⁷ Informácie o všetkých spolupracujúcich odborníkoch na nárečia sú dostupné menovite v ľavom paneli aplikácie v časti PodĎakovanie.

sa dá rozdeliť aj na základe administratívneho členenia SR na kraje a/alebo okresy. Aplikácia ponúka aj možnosť nezobrazovať členenie, čím vytvára čiastočne možnosť tzv. slepej mapy. Umožňuje vyhľadať aj iné obce a vytvoriť tak vlastnú mapu s vybranými lokalitami, ako vidno na obrázku 2.

Obrázok 2. – Zobrazenie markerov označujúce lokality z dostupných zdrojov a vlastné vyhľadane lokality⁸

Lokality sa dajú vyhľadávať podľa ich názvu alebo číselného údaja z ASJ. Obce alebo ich časti sa po vyhľadaní vizualizujú na mape pomocou markerov a každá lokalita sa prehľadne zobrazí aj v zozname pod vyhľadávacím poľom. Hranice skúmaného územia je možné zobrazit' na mape podľa ľubovôle. Pre zaujímavosť spomeňme, že v aktuálnom dvojmesačnom horizonte patria medzi najzobrazovanejšie obce Úbrež, Papín, Lozorno, Dlhá Lúka, Žehra, Mokrá Háj, čo môže svedčiť o oblúbenosti Mapky medzi používateľmi z rôznych nárečových lokalít.⁹ Osobitnou funkcionalitou aplikácie

⁸ Lokality z dostupných zdrojov sú v aplikácii vyznačené žltou a fialovou farbou, vlastné vyhľadane lokality sú prednastavené ako modré.

⁹ Údaje o používaní aplikácie Mapka pochádzajú zo štatistických nástrojov spoločnosti Google. Za ich prístupenie ďakujeme P. Malčovskému.

je vyhľadávanie podľa čísla¹⁰ lokality – po zapísaní čísla do vyhľadávacieho okna sa na mape zobrazí lokalita, ktorej je číslo pridelené v ASJ. Vo väčšine z nich nie je v súčasnosti dostupná nárečová ukážka. Do vyhľadávacieho poľa možno zapísať akúkoľvek lokalitu z územia Slovenska a tá sa na mape zobrazí s markerom inej farby. Ak z príslušnej lokality nie je dostupná nárečová ukážka, po kliknutí na marker okno obsahuje iba informácie o nárečovanom a administratívnom členení daného územia. Vytvorenú mapu si možno uložiť a neskôr opätovne načítať.

Ako sme už spomenuli, členenie interaktívnej mapy vychádza z nárečového členenia v ASJ, pričom aplikácia reflektuje aktualizáciu v súvislosti s prijatou kodifikáciou rusínskeho jazyka, konkrétne úpravou pôvodného označenia „oblasť ukrajinských nárečí“ na „oblasť ukrajinských a rusínskych nárečí“ (Gajdošová – Malčovský, 2025, Informácie o aplikácii Mapa). Treba však zdôrazniť, že začlenenie niektorých obcí, najmä v okrajových oblastiach nárečových areálov, v rámci hraníc vyznačených na pôvodnej mape z roku 1968 nie vždy zodpovedá aktuálnemu stavu poznania. Ako sa ďalej uvádza na webovej stránke aplikácie, príkladom je obec Papín na východnom Slovensku, ktorá je na mape z roku 1968 geograficky zaradená do oblasti ukrajinských (a rusínskych) nárečí, no výsledky terénneho výskumu poukazujú na jej príslušnosť k sotáckej nárečovej oblasti (ibid.).

Po kliknutí na marker v mape sa zobrazí úvodné okno, ktoré obsahuje administratívne informácie o území (názov obce, kraj, okres, katastrálne územie) a informácie o nárečí (makroareál, nárečová skupina, areál, mikroareál). Aplikácia pri markeroch z dostupných zdrojov obsahuje okrem zvukového záznamu podrobné informácie o samotnej nahrávke (rok a miesto vzniku nahrávky, téma nahrávky) a informácie o hovoriacom (pohlavie, vek, rok narodenia) aj nárečový prepis ukážky. Keďže každé nárečie je špecifické svojou lexikou, používateľ ocení aj krátky slovníček s kľúčovými slovami použitými v ukážke, ako aj ich slovnodruhovú príslušnosť. Dôležitou súčasťou záznamu je charakteristika nárečového makroareálu pri každej ukážke, ktorá obsahuje špecifikáciu (reziduálnych) javov daného nárečia, dôraz sa kladie na javy v hláskosloví a vo flexii, konkrétne na úrovni podstatných a prídavných mien, zámen a sloviess.

¹⁰ Lokality v ASJ sú číslované v rozpätí 1 – 328.

Na webovej stránke aplikácie Mapka nájde používateľ viacero užitočných informácií, napríklad bibliografické údaje použitých zdrojov nárečových ukážok a ich podrobný prehľad v tabuľke, ktorá obsahuje zdroj, lokalitu, názov textu, meno výskumníka, ktorý viedol rozhovor (explorátor), a meno pracovníka, ktorý prepísal zvukový záznam ukážky. V aplikácii nájdeme aj časť *Ako pracovať s Mapkou*, v ktorej je vysvetlený postup vyhľadávania v Mapke, či spôsob citovania aplikácie. Okrem tohto opisu pripravuje oddelenie SNK videonávody na používanie aplikácie, ktoré sú dostupné na webovej stránke oddelenia <https://korpus.sk/hladat-v-korpuse/videonavody/> a jeho youtubovom kanáli.

Oddelenie SNK ďalej pracuje na skvalitňovaní aplikácie Mapka a v budúcnosti plánuje postupne rozširovať mapu o nárečové nahrávky z ďalších zdrojov.

Romana Krolčíková – Katarína Gajdošová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

Atlas slovenského jazyka. Vokalizmus a konsonantizmus. I/1. Časť prvá: Mapy. Spracovali J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak a kol. Ved. red. E. Paulíny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 314 s. I/2. Časť druhá: Úvod – komentáre – materiály. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 200 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Archív nárečí SNK. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupné na <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/databazy/archiv-nareci/>.

Digitálny Atlas slovenského jazyka. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupné na <https://digiasj4.juls.savba.sk/>.

GAJDOŠOVÁ, Katarína – MALČOVSKÝ, Peter: Mapka: aplikácia na zobrazenie nárečových ukážok na mape. Verzia 1.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2025. Dostupné na <https://mapka.korpus.sk>.

Korpus nárečí Slovenského národného korpusu – dialekt-5.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupné na <https://korpus.juls.savba.sk>.

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.

SPRÁVY A POSUDKY

Jubileum našej kolegyne I. Hrubaničovej

Jedným z javov, ktoré nemôžeme ovplyvniť, je ubiehanie času a pribúdanie rokov. Nielen meniace sa čísla označujúce letopočet v kalendári nám to pripomínajú. Sú to najmä okružle jubileá našich rodinných príslušníkov, priateľov, známych či kolegov, ktoré nás takmer vždy prekvapia. Typickým príkladom toho je aj naša kolegyňa...

PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., sa narodila 3. mája 1965 v Michalovciach. Vysokoškolské štúdium slovenského jazyka a dejepisu absolvovala v r. 1988 na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, v rovnakom roku získala aj titul PhDr. Po skončení školy nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV na študijný pobyt, od r. 1990 sa stala odbornou pracovníčkou ústavu. Po krátkom pôsobení v jazykovej poradni sa začlenila do kolektívu, ktorý pripravoval Synonymický slovník slovenčiny. Na toto obdobie spolupráce s uznávanými a skúsenými jazykovedcami dodnes často a s vďakou spomína (porov. *Pozdrav jubilantke PhDr. Márii Pisárčikovej* v 1. čísle Kultúry slova v r. 2017). Stalo sa pre ňu nielen veľkou školou lexikografickej práce, ale vďaka priateľskému pracovnému prostrediu aj miestom, kde si postupne cibčila vlastnosti nevyhnutné pre prácu lexikografa – sústredenie, trpezlivosť, vytrvalosť. Slovník vyšiel v r. 1995 (ďalšie vydania 2000, 2004) a I. Hrubaničová v ňom spracovala prídavné mená (A – K) a v spoluautorstve aj podstatné mená (*ochabnutosť* – *orloj*).

Krátko po nástupe do ústavu začala publikovať v Kultúre slova, Slovenskej reči, Nedeľnej Pravde, vo Večerníku, a to nielen kratšie jazykovokultúrne príspevky, ale vzhľadom na svoj vzťah k literárnemu textu aj fundované správy, recenzie či jazykové analýzy literárnych diel, napr. *Albert Marenčin – Košícký pustovník* (Kultúra slova, 1990), *K synonymii v umeleckom texte* (Kultúra slova, 1991), *Veľkomoravské záhady* (Kultúra slova, 1991), *Výrazová charakteristika slovenskej romantickej balady* (Analýza

Bottovej básne Žltá ľalia) (Slovenská reč, 1992), *Interview s Chomským* (Slovenská reč, 1996).

Po skončení prác na Synonymickom slovníku slovenčiny I. Hrubaničová z ústavu odišla, no kontakt s jazykom nestratila. V r. 1996 – 1998 spolupracovala s Katedrou teórie a dejín umenia Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave na vedeckovýskumnom grante *Kľúčové termíny výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia. Gramatická a sémantická charakteristika*, ktorého výstupom bola rovnomenná publikácia (v spoluautorstve s Janou Geržovou; Profil, 1998). Terminológii, tentoraz umenovednej, sa venovala aj naďalej, v r. 1997 – 1999 pôsobila na Vysokej škole múzických umení v Bratislave ako interná doktorandka, téma jej doktorandskej práce bola *Teatrologický termín vo vzťahoch a súvislostiach*. V r. 2004 – 2008 publikovala v časopisoch *Knihy a spoločnosť* (recenzie) a *Profil súčasného výtvarného umenia* (príspevky súvisiace s jej doktorandskou prácou; spolu s J. Geržovou). Spolupracovala na *Divadelnom slovníku* (2004) a bola spoluautorkou zborníka divadelných hier *Dráma 2004 – 2005* (2006; obidve publikácie vyšli v Divadelnom ústave).

V rokoch 2007 – 2014 naša oslávenkyňa pravidelne prispievala do týždenného stĺpčeka s názvom *Slovenčina od slova do slova* v denníku SME. Za rubriku krátkych úvah (nielen) o jazyku, v ktorých prostredníctvom jazykového javu zachyteného najčastejšie v médiách reagovala aj na dianie v spoločnosti (napr. *Ako nadávali naši predkovia; Prima či oktáva nie sú latinské názvy; Majdan a mejdan; Čo zdieľame a čo nezdieľame; Whistleblower; oznamovateľ a svišť; Skríženie ľudskej a počítačovej pamäti/pamäte*), získala na Kremnických gagoch ocenenie Zlatý gunár 2013. Z textov vyšli knižne dva výbery: *The Slovak Matrix alebo Slová v maskáčoch* (Q 111, 2009) a *Ako zjesť žabu od slova do slova* (Kalligram, 2013). Vo vydavateľstve Kalligram pracovala ako redaktorka slovenskej redakcie (2008 – 2012). Venovala sa aj pedagogickej činnosti: v r. 1997 – 2008 (v r. 2009 – 2014 externe) vyučovala štylistiku na Divadelnej fakulte VŠMU v Bratislave, v r. 2007 tu získala vedeckú hodnosť PhD. Štylistiku učila aj na Fakulte masmédií Paneurópskej vysokej školy (2012 – 2014). Ako autorka a moderátorka pripravovala pravidelnú mesačnú reláciu *Diktát na Devíne* vysielanú v Slovenskom rozhlase na Rádiu Devín (2009 – 2011). So svojimi stálymi hosťami Sibylou Mislovičovou a Jánom Štrasserom v nej zábavnou formou rozoberala rozličné javy slovenčiny.

V r. 2012 sa I. Hrubaničová vrátila do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, do oddelenia jazykovej kultúry a terminológie, a ako vedecká pracovníčka sa zapojila do prebiehajúcich projektov. Opierajúc sa o svoje lexikografické skúsenosti, začala v r. 2014 spolupracovať aj s oddelením súčasnej lexikológie a lexikografie pri príprave výnimočného diela, Slovníka súčasného slovenského jazyka. Pri treťom zväzku slovníka (M – N; 2015) sa podieľala na záverečných korektúrach, no od 4. zväzku (O – Pn; 2021) už ako vedecká redaktorka dôsledne posudzuje a kriticky hodnotí spracovanie jednotlivých hesiel. Každý, kto pozná proces tvorby výkladového slovníka, vie, že ide o veľmi náročnú a zodpovednú prácu, a naša oslávenkyňa ju vykonáva aj maximálne dôsledne. Od r. 2015 je členkou Vedeckej rady Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, od r. 2013 je výkonnou redaktorkou Jazykovedného časopisu.

V roku 2015, venovanom Ľudovítovi Štúrovi, pripravila a moderovala sériu podujatí venovaných reči a jazyku pod názvom *O slovenčine v roku Štúra* v Slovenskom národnom divadle, na ktoré si pozývala významné osobnosti slovenskej jazykovedy a kultúry. V rokoch 2015 – 2016 jej v Denníku N vychádzali krátke glosy na rozličné témy z každodenného (súkromného i verejného) života (napr. *Čo čakám od novinárov v predvolebnom období; Ako je to s mojou tolerantnosťou, láskou k blížnemu a pýchou*).

Nielen pri redigovaní hesiel do slovníka, ale aj pri vypracúvaní odpovedí na otázky prichádzajúce do jazykovej poradne, ktoré sa na prvý pohľad môžu javiť ako jednoduché, je naša jubilančka známa svojou precíznosťou a hlbokým ponorom do témy, keď dokáže na základe týchto námetov vypracovať viacstranové štúdie. Vo svojich príspevkoch, ktoré publikuje najčastejšie na stránkach Kultúry slova, sa zaoberá rozličnými, najmä pravopisnými problémami, ktoré boli doteraz v slovenskej jazykovede spracované len okrajovo alebo pri ktorých sa v jazykovej praxi ukazuje nejednotnosť, napr. *Ako preložiť do slovenčiny české slovo přehoz (Lexikografické uvažovanie pri príprave Veľkého česko-slovenského slovníka)* (Kultúra slova, 2014), *Etnické mená Laponci a Saami/Saamovia v slovenčine. Exoetnymum vs. endoetnymum – komunikačný aspekt* (Kultúra slova, 2016), *Pravopis spojenia Nežná/nežná revolúcia. Vhľad do súčasnej pravopisnej problematiky pri pomenovaní dejinných udalostí* (Kultúra slova, 2020), *K pravopisu predponových a zložených etnických a obyvateľských mien* (tri časti; Kultúra

slova, 2020 – 2021), *Písanie spojení PANI VESNA, PANI ŠŤASTENA, PÁN OSUD, PÁN ŽIVOT* (Kultúra slova, 2021), *Antroponymá typu Antihamlet, Lžidimitrij, Pseudomaurikios/Pseudo-Mauríkios (o pravopisnej stránke kompozitných antroponým modifikovaných prefixmi/prefixoidmi)* (Kultúra slova, 2023). K analýze literárneho diela sa vrátila v článku *Anasoft litera 2015. Úvahy o jazyku nominovaných textov. Pulzácia ako téma aj metóda písania v próze Pavla Vilikovského Letný sneh* (Kultúra slova, 2015).

Otázky v jazykovej poradni, ktoré stále predstavujú nevyčerpatel'ný zdroj námetov na spracovanie, analyzovala I. Hrubaničová vo viacerých príspevkoch: *Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie* (na konferencii v r. 2016 *Aktuálne otázky slovenského jazyka*; zborník vyšiel vo vydavateľstve Slovak Academic Press v r. 2017), *Jazykové poradenstvo JÚLŠ a jeho využitie pri príprave nových pravidiel či príručky súčasnej slovenčiny* (Jazykovedný zápisník, 2019), *Typy otázok a odpovedí v listovej a internetovej jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 2005 – 2017 a z nich vyplývajúce možné inovácie v poradenskej činnosti* (na konferencii v r. 2017 *Jazykové problémy, ktorých riešenie sa ťažko hľadá*; zborník vyšiel vo vydavateľstve Veda, 2020). V r. 2019 pripravila do publikácie *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku* (Slovak Academic Press) rozhovor s profesorom Ďurovičom pod názvom *Pohyb v jazykovede, tak ako vo všetkom, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať*. V r. 2023 sa zapojila do projektu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a Ústavu Českého národného korpusu *Česko-slovenské slovo týždňa*, ktorý vznikol pri príležitosti 30. výročia rozpadu ČSFR, dvoma príspevkami: *Niečo o slove mrholiť/Slovenka o slove mžít; Niečo o slove ceruzka/Slovenka o slove tužka*.

I. Hrubaničová popularizuje jazykovedu nielen prostredníctvom množstva svojich príspevkov, ale aj prostredníctvom viacerých rozhovorov, ktoré poskytla v denníkoch a časopisoch, napr. *Sme*, *Hospodárske noviny*, *Fraktál*, *Žurnál*, *Pohl'ady*.

Nie je tajomstvom – a môžeme sa o tom presvedčiť aj v slovenskej verzii wikipédie, kde má naša oslávenkyňa samostatné heslo a je v ňom predstavená ako „slovenská spisovateľka, pedagogička, jazykovedkyňa a herečka“ –, že popri základnom profesionálnom zameraní na jazyk sa venuje aj umeleckej činnosti, najmä hereckej a literárnej. Do literatúry vstúpila v r. 2007

debutom *Láska ide cez žalúdok*, za ktorý bola nominovaná na cenu Anasoft litera 2008 (stala sa finalistkou súťaže) a získala aj Cenu Bibliotéky 2008, v r. 2024 jej vyšla kniha básní v próze *Separácia (hygienické opatrenia reči)*. Svojej veľkej záľube divadelnému herectvu sa aktívne venovala takmer tridsať rokov: bola jednou zo zakladajúcich osobností divadla Stoka, kde ako herečka a spoluautorka pôsobila v rokoch 1991 – 2000, neskôr pokračovala v divadle SKRAT (2004 – 2019). Bola autorkou scenára aj predstaviteľkou hlavnej úlohy oceneného filmu *Zošaliet'* (2022), hrala aj vo viacerých študentských filmoch.

Milá Inga, za všetkých kolegov z ústavu Ti prajem pevné zdravie, životný elán na zvládanie každodenných (nielen pracovných) úloh, a aby si „hľadala a nachádzala v každej činnosti krásu“ (*Separácia /hygienické opatrenia reči/*, s. 11).

Iveta Vančová
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

SPYTOVALI STE SA

Načítavateľ. – Otázka do jazykovej poradne: „V súvislosti s našou prácou v Slovenskej knižnici pre nevidiacich M. Hrebendu v Levoči by som Vás chcel poprosiť o stanovisko k používaniu slov *načítavateľ*/*načítavateľka*. Takto označujeme osobu, ktorá číta text knihy a jej prejav sa zaznamená do zvukovej podoby. Zároveň sa chcem opýtať, ako správne pomenovať takéto nahrávky kníh: *zvukové knihy* či *audioknihy*?“

Slovo *načítavateľ* slovníky nezachytávajú, ale v Slovníku súčasného slovenského jazyka (M – N, 2015) je spracované východiskové sloveso *načítať* v troch významoch: 1. nahlas čítať text, hovoriť prejav, ktorý sa zaznamenáva nahrávaním; vytvárať zvukovú nahrávku jazykového prejavu, napr. *načítavať zvukové učebnice angličtiny*, *načítavať knihy pre nevidiacich a slabozrakých*, 2. *hovor*: postupne čítať isté množstvo literatúry o nejakej problematike, a tým získať potrebný prehľad, napr. *načítavať si diela slovenských autorov*, 3. *inform.* (o počítači a iných zariadeniach) zachytávať a následne spracúvať rozličné impulzy, znaky, značky, obrázky, kódy, napr. *načítavať údaje, informácie*.

Otázka pisateľa súvisí s prvým významom slovesa, pri ktorom v exemplifikácii nájdeme aj príklad z prostredia nevidiacich. Vychádzajúc z uvedeného významu, slovo *načítavateľ* môžeme definovať ako „kto nahlas číta text, ktorý sa zaznamenáva nahrávaním“. I v korpuse textov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV je najviac dokladov na slovo *načítavateľ* z materiálov Slovenskej knižnice pre nevidiacich M. Hrebendu, napr. *V oblasti získavania nových načítavateľov bolo vykonaných 5 hlasových skúšok. – Prácu načítavateľov externe vykonávajú herci zo slovenských divadiel, hlásatelia z médií, ale aj amatéri, ktorí majú potrebné hlasové schopnosti. – Beseda bola určená pre širokú čitateľskú verejnosť a pozvanie na ňu prijali načítavatelia zvukových kníh a časopisov, ktorých hlasy sú našim čitateľom dobre známe*. Derivát *načítavateľ* vznikol zo slovesa *načítavať* príponou *-teľ* tak ako slovo *objednávateľ* od slovesa *objednávať*, *zamestnávateľ* od *zamestnávať*, *dodávateľ* od *dodávať*, *uschovávateľ* od *uschovávať*, *vychovávateľ* od

vychovávať a pod. Prechýlená podoba od slova *načítavateľ* je *načítavateľka*, prídavné meno je *načítavateľský*.

Môžeme doplniť, že v lexikálnom korpuse a na internete sme našli niekoľko dokladov na výraz *načítavač*, ktorý sa v jednom prípade (v časopise Informačné technológie a knižnice Centra vedecko-technických informácií SR) použil ako synonymum slova *načítavateľ*: *S cieľom zlepšiť pracovné podmienky načítavačov zvukových kníh inštalovali klimatizačné zariadenia vo zvukových štúdiách*. V ostatných textoch sa slovo *načítavač* používa ako neživotné podstatné meno v oblasti informatiky: *Spoločnosť nedávno uviedla na trh samostatný načítavač odtlačkov prstov*. – *Prototypová aplikácia využíva ako lokalizačný modul jednoduchý načítavač QR kódov*. – *Zabezpečte, aby sa dáta načítavali z načítavača*.

Naostatok spomenieme významovo príbuzné nedokonavé slovesá *predčítať*, *predčítovať* s významom „nahlas niekomu čítať“, napr. *K rozširovaniu slovnej zásoby je vhodné deťom pravidelne predčítať rozprávky*. – *Manžel jej každý večer predčitoval z obľúbených kníh*. Od slovesa *predčítať* sú odvodené podstatné mená *predčítač* a *predčítateľ* „kto niekomu niečo predčítuje“, ktoré zaznamenáva Slovník slovenského jazyka (3, 1963). Patrí sem aj dosiaľ lexikograficky nespracované opakovacie sloveso *predčítavať*, od ktorého je odvodené synonymné substantívum *predčítavač*. Slová *predčítač* a *predčítavač* zachytáva aj aktuálny Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny a sú spracované aj v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka (5. zv.). Slovesá *načítavať* a *predčítavať* majú spoločný význam „nahlas čítať text“, pričom sloveso *načítavať* má širší význam „zaznamenávať čítaný text nahrávaním“.

Na druhú otázku pisateľa odpovedáme, že na označenie zvukových nahrávok kníh sa používajú názvy *audioknihy*, *zvukové knihy*, *načítané knihy* i *nahrané/nahraté knihy*. Z nich je najfrekventovanejší názov *audioknihy*.

Silvia Duchková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Z WEBOVEJ PORADNE

Kanonický a kánonický. – Ako sa píše prídavné meno *kanonický/kánonický*? V literatúre sa stretávam s oboma podobami.

Nejednotnosť v písaní prídavného mena *kanonický/kánonický* je zrejmé spôsobená tým, že v staršom šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka sa uvádzalo prídavné meno *kanonický* v súvislosti s osobným podstatným menom *kanonik* aj s neživotným podstatným menom *kánon*. Preto sa v starších textoch môžeme aj dnes stretnúť so spojeniami ako *kanonické knihy*, *kanonické právo*, *kanonické delenie verša* či *kanonický nástup hlasov*. Tieto spojenia však nezodpovedajú súčasnej kodifikácii. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) aj podľa najnovšieho Slovníka súčasného slovenského jazyka (2. zväzok, písm. H – L, 2011) vzťahové prídavné meno odvodené od podstatného mena *kánon* (vo všetkých významoch) má kodifikovanú pravopisnú podobu *kánonický* s dlhým *á*. S krátkym *a*, t. j. *kano-nický*, sa píše iba vzťahové prídavné meno odvodené od podstatného mena *kanonik*.

Uondaný. – Je slovo *uondaný* spisovné?

Prídavné meno *uondaný* nie je súčasťou slovnej zásoby slovenčiny. Ide o expresívny výraz z obecnej češtiny, ktorý má v slovenčine expresívne ekvivalenty *utrmácaný*, *uťahaný*, *vyšťavený*, *ušťvaný*.

Tvary rozkazovacieho spôsobu. – Slovesá *umývať* a *pozývať* patria medzi vybrané slová. Prečo má v rozkazovacom spôsobe slovo *umy* tvrdé *y* a slovo *pozvi* mäkké *i*?

V prvom rade si nemožno zamieňať nedokonavé slovesá *umývať* a *pozývať* s dokonavými slovesami *umyť* a *pozvať*. Je pravda, že rozkazovací spôsob sa najčastejšie tvorí pomocou morfémy *-i*, napr. *zapni*, *schudni*, *začni*, *zapri*, *udri*, *utri*, *pozri*, *pozvi*, *vezmi*, *zaujmi*, alebo bez osobitnej imperatívnej morfémy, napr. *skrč*, *vrč*, *mlč*, *kop*, *padaj*, *voz*. No slovesá *kryť*, *myť*, *ryť*, *vyť*, *dobyť* (ktoré patria medzi vybrané slová) a ich

odvođeniny, ako napr. *zakryť, prikryť, skryť, ukryť, odkryť, umyť, omyť, vymyť, vyryť, vydobýť*, majú v rozkazovacom spôsobe v 2. osobe jednotného čísla na konci *-y*: *zakry, prikry, skry, ukry, odkry, my, umy, omy, vymy, ry, vyry, vy* (t. j. *zavýjaj*), *doby, vydoby*. Tvary rozkazovacieho spôsobu (imperatívu) 2. osoby jednotného čísla tvoríme od druhej podoby prítomníkového kmeňa, teda od tej podoby, ktorá zodpovedá tvaru 3. osoby množného čísla prítomného času, napr. *chudn-ú – chudni!, tr-ú – tri!, mysl-ia – myslí!, rozumej-ú – rozumej!, voz-ia – voz!, nes-ú – nes!, pozv-ú – pozvi! aj pozývaj-ú – pozývaj!* Pri tvaroch slovies typu *kryj-ú, myj-ú, ryj-ú* spoluhláska *j* na konci imperatívneho základu odpadáva a rozkazovací spôsob má podobu *kry!, my!, ry!* Viac sa o tvorení rozkazovacieho spôsobu môžete dozvedieť v Morfológii slovenského jazyka (s. 483 – 484), ktorú nájdete v elektronickej podobe na www.juls.savba.sk/ediela/msj/msj-hq.pdf.

Sloveso *ocertifikovať*. – Je sloveso *ocertifikovať* spisovné? Môžem ho použiť vo vete *Daj si ocertifikovať svoje schopnosti*?

Sloveso *ocertifikovať* nie je lexikograficky zachytené, možno ho zaradiť medzi okazionalizmy (príležitostné slová). So zreteľom na význam slovesa *certifikovať* v Slovníku súčasného slovenského jazyka „písomne potvrdzovať, potvrdiť platnosť“ odporúčame namiesto vety *Ocertifikuj si svoje schopnosti* uprednostniť formuláciu *Daj si certifikovať svoje schopnosti*. Možno použiť aj významovo jasnejší viacсловný opisný spôsob *Získaj certifikát na svoje schopnosti* alebo *Získaj certifikát o svojich schopnostiach*.

Prídavné mená. – Sú *upratovacie vozíky* a *brúsiace stroje* alebo *brúsne stroje*... a aké vozíky?

Pomenovanie *upratovací vozík*, ktoré sa používa v súvislosti s vozíkmi vybavenými vecami, ktoré potrebuje upratovač pri výkone profesie, je správne utvorené a zodpovedá spisovnej slovenčine.

Význam „slúžiaci na brúsenie“ sa vyjadruje prídavnými menami *brúsny* aj *brúsiaci*, napr. *brúsny kotúč* aj *brúsiaci kotúč*, *brúsne stroje* aj *brúsiace stroje*. Obe spojenia sú správne, ale v jazykovej praxi sa častejšie používa pomenovanie *brúsne stroje*.

Umyvárka. – Je slovo *umyvárka* spisovné? Je správny tvar množného čísla *umyváriek*?

Slovo *umyvárka* je hovorové, teda spisovné. Štylisticky neutrálny výraz na označenie miestnosti slúžiacej na umývanie je *umyváreň* (porov. výklad slova *umyvárka* v Synonymickom slovníku slovenčiny, 2004). V texte vyžadujúcom bezpríznačový prejav je namieste použiť slovo *umyváreň*. Tvar genitívu množného čísla od slova *umyvárka* je *umyvárov* a od slova *umyváreň* je *umyvární*.

Pri hrad? – Prosím o odpoveď na otázku, prečo sa nemôže použiť veta *Príd' pri hrad* a spojenie *pri hrad* vo všeobecnosti. Poprosím Vás o čo najviac argumentov.

Predložkové spojenie *pri hrad*, resp. *prísť pri hrad*, nie je správne, pretože predložka *pri* sa používa iba s lokálom, nie s akuzatívom. Ako argument postačí výklad *pri* predložke *pri* v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Na vyjadrenie smeru do blízkosti niečoho sa používa predložka *k* – *prísť k hradu*. Predložka *pri* je správna pri vyjadrení miesta v blízkosti niečoho, napr. *som pri hrade*.

Skloňovanie slova uhlie. – Ako znie plurál od slova *uhlie*? *Uhlia*? Alebo je slovo *uhlie* pomnožné podstatné meno?

Slovo *uhlie* je podstatné meno stredného rodu a zaraďuje sa medzi látkové podstatné mená, ktoré sa používajú spravidla len v jednotnom čísle. Veľké množstvo sa vyjadrí spojením *veľa uhlia* a viac druhov uhlia sa vyjadří opisne, napr. *tri druhy uhlia*. Pre úplnosť dodávame, že pomnožné podstatné mená majú iba tvar množného čísla, napr. *dvere*, *nožnice*).

Pomenovanie meracieho nástroja. – Sú výrazy *ocelový zvinovací meter* aj *ocelový stáčací meter* správne?

Pomenovania *ocelový zvinovací meter* aj *ocelový stáčací meter* sú z jazykového hľadiska správne. V rovnakom význame možno použiť aj prídavné meno *navíjací* – *ocelový navíjací meter*.

Sloveso upriestranit'. – Aký je jednoslovný ekvivalent staršieho slovesa *upriestranit'* vo význame „vytvoriť niekomu alebo niečomu dostatočne veľký priestor“?

Sloveso *upriestranit'* pochádzajúce pravdepodobne zo staršieho českého slovesa *uprostraniti* vo významoch „urobiť priestrannejším, voľnejším; dať voľnosť, miesto, priechod (citom, vášňam a pod.)“ (porov. Příruční slovník jazyka českého, 6. zv.) nemá v slovenčine jednoslovný ekvivalent. Napríklad v prekladoch Biblie sa v tomto význame používajú spojenia *dať voľný priestor*; *dožičiť voľnosti*; *dožičiť šíry priestor*; *darovať priestor*; *poskytnúť priestor*.

Obyvateľský názov. – Obyvateľ obce *Prochot* je *Prochotan* alebo *Prochoťan*?

Pri tvorení obyvateľských mien od názvov obcí, ktorých slovotvorný základ je zakončený na *dz, c, k, l, h, ch, t, d*, dochádza k alternácii *dz/dž, c/č, k/č, l/ľ, h/ž, ch/š, t/ť, d/d'*, napr. *Prievidza – Prievidžan, Bystrica – Bystričan, Košice – Košičan, Barca – Barčan, Nadlak – Nadlačan, Hul – Hul'an, Zürich – Zürišan, Limbach – Limbašan, Mokroluh – Mokrolužan, Prochot – Prochoťan, Bobot – Boboťan, Lehota – Lehoťan, Čata – Čaťan, Kalonda – Kalond'an*.

Pomenovania členov rodiny. – Ako mám nazvať manželku brata starej mamy?

V súčasnosti sa používa pomenovanie rodinných príslušníkov väčšinou vo veľmi zjednodušenej podobe. Okrem *otca, matky, svokra, svokry* a *starých rodičov* sa prakticky všetci členovia rodiny staršej generácie nazývajú zjednodušene *ujo* alebo *strýko* a ženy *teta*. Tak aj manželku brata starej mamy možno nazvať *teta* alebo presnejšie *prateta* a vnuk sestry jej manžela je pre ňu *synovec*, resp. presnejšie *prasynovec*.

V minulosti sa používalo pre každého člena rodiny osobitné pomenovanie, o čom si môžete prečítať v časopise Kultúra slova z roku 1971 v príspevku Milana Majtána *O slovenskej príbuzenskej terminológii* (aj na <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1971/8/ks1971-8.lq.pdf>). Niektoré z rodinných pomenovaní sa v slovníkoch slovenského jazyka hodnotia dnes už ako zastarané (napr. *zol-vica* – manželova sestra, *ujčiná* manželka matkinho brata, *bratanec* vo význame „bratov syn“ a *sestrenec* vo význame „sestrin syn“), iné sa uvádzajú v slovníkoch bez špeciálneho kvalifikátora ako spisovné výrazy a mnohé z nich sa v niektorých rodinách alebo v niektorých regiónoch dodnes používajú, ale nie v takom ucelenom systéme, ako ich nájdete v odporúčanom článku.

Zložené prídavné meno. – Ako treba písať *umeleckoremeselné práce* vo význame „práce, ktoré vykonáva umelecký remeselník“?

Zložené prídavné mená sa píšu so spojovníkom pri vyjadrení zreteľne vydelených zložiek, ktoré sú v prirad'ovacom vzťahu (sú rovnocenné), napr. *žlto-zelený* (žltý a zelený), *materiálno-technický* (materiálny a technický), *slovensko-český* (slovenský a český).

Zložené prídavné mená sa píšu spolu vtedy, keď sú jednotlivé zložky v podrad'ovacom vzťahu (jedna zložka bližšie určuje druhú), napr. *sociálno-demokratický* (zo spojenia *sociálna demokracia*), *požiarnotechnický* (z *požiarna technika*), alebo keď sú utvorené zo zloženého podstatného mena, napr. *jazykoveda* – *jazykovedný*, *ocel'obetón* – *ocel'obetónový*.

Prídavné meno *umeleckoremeselný*, napr. *umeleckoremeselné práce*, vzniklo zo slovného spojenia *umelecké remeslá*, preto sa píše bez spojovníka.

Prídavné meno *ochucujúci*? – Ako mám nazvať zmes ingrediencií na ochutenie jedla? Môže to byť *ochucujúca zmes*?

Na pomenovanie zmesi, ktorá sa používa na ochucovanie potravín, možno použiť aj činné prídavné meno *ochucujúci* – teda *ochucujúca zmes*, ale v jazykovej praxi sa ustálené používajú spojenia s prídavnými menami *ochucovací*, resp. *dochucovací*, teda *ochucovacia zmes* alebo *dochucovacia zmes*.

Výslovnosť skratky. – Ako sa číta skratka *UEFA*? Hláskuje sa?

Iniciálová skratka *UEFA* sa nehláskuje, ale číta sa ako jedno slovo [uefa]. Hláskujú sa iniciálové skratky ako *NHL* [en-há-el], *STV* [es-té-vé] alebo niekedy aj po anglicky *FBI* [ef-bí-aj] alebo po nemecky *OMV* [ó-em-fau].

PRIPOMÍNAME SI

11. apríl 2025

Vo veku 70 rokov nás po ťažkej chorobe opustil dlhoročný spolupracovník, botanik **RNDr. Ján Kliment, CSc.** Študoval na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (odbor geobotanika), po skončení štúdia až do odchodu do dôchodku pracoval v Botanickej záhrade Univerzity Komenského v Blatnici. Napísal množstvo článkov a bol autorom a spoluautorom desiatok monografií a odborných publikácií, napr. *Príroda Drienčanského krasu*, *Príroda Veľkej Fatry*. Vykonával funkciu predsedu Nomenklatorickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri SAV. Od r. 2017 v spoluautorstve pravidelne uverejňoval v Kultúre slova výsledky práce tejto komisie, menoslovné zoznamy nových a revidovaných slovenských mien machorastov, cudzokrajných cievnatých rastlín a i. Najmä vďaka jeho systematickej, dôslednej a trpezlivej práci vzniklo výnimočné kolektívne dielo *Slovenské botanické menoslovie – cievnaté rastliny* (revidované a výrazne doplnené odborné slovenské názvoslovie cievnatých rastlín), ktoré sa v súčasnosti pripravuje do tlače a ktorého vydania sa, žiaľ, už nedožil.

Česť jeho pamiatke!

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300